

מדד הדמוקרטיה הישראלית

לכנס הנשיא - הדמוקרטיה הישראלית במבחן

השעה, אוגוסט 2009

יום שני, י"ג באב תשס"ט

3 באוגוסט 2009

משתתפים:

כב' הנשיא שמעון פרס

כב' נשיאת בית המשפט דורית בייניש

יו"ר הכנסת ח"כ רובי ריבלין

כב' השר גדעון עזרא

פרופ' אריק כרמון

פרופ' תמר הרמן

פרופ' מגידל חאגי

כב' הרב רפי פוירשטיין

פרופ' לריסה רמניק

מר מיכאל פיליפוב

אריק כרמון: כבוד נשיא המדינה, יו"ר הכנסת, נשיאת בית המשפט העליון ושר החינוך. חברי כנסת, שופטים, אמבסדורס - ambassadors and members of the diplomatic core ראשי מועצות תלמידים, קהל נכבד. ברוכים הבאים לכנס הנשיא הדמוקרטיה הישראלית במבחן השעה, אוגוסט 2009. כנס זה מתקיים בצלו הכבד של אירוע הדמים במועדון ההומו-לסבי בתל אביב, לפני 36 שעות. בשם משתתפי הכנס כולם אני מבקש להביע תנחומים למשפחות האבלות ולשלוח ברכת החלמה שלמה ומהירה לפצועים. מי ייתן ואירוע טראומתי זה ישריש בתודעתנו הדמוקרטית את ההכרח הלא יגונה להפוך את הזולת מאחר שנוא ומושא לאלימות מילולית ופיזית, לשונה, מושא לסובלנות הדדית וחיים יחדיו.

אנו מציגים היום בפניך אדוני הנשיא, כבודכם, ראשי שלושת הרשויות, ובפני הציבור הרחב, את התעודה השנתית של הדמוקרטיה הישראלית, ואני מתכבד, אדוני הנשיא, להגיש לך – המעמד החשוב הזה המתקיים באופן מסורתי במשכן נשיאי ישראל, בא להדגיש את חשיבותו ולהפנות זרקור על אשכולות של ממצאים ועל מגמות באורחותיה של הדמוקרטיה שלנו, אשר תכליתן להאיר חשבון נפש לאומי כלפי משמעויותיהם. בצד עשרות המדדים שבאמצעותם אנחנו מחברים את תעודתה השנתית של הדמוקרטיה הישראלית, בחרנו השנה להציג ממצאים אודות התערותם של יוצאי ארצות חבר העמים במלאת 20 שנה לתחילת גל העלייה העצום ממנה. שאלת שילובם של מיעוטים בחברה הישראלית היתה, ולרוע המזל עדיין הינה, ומן הסתם תמשיך להיות שאלה מאד מרכזית. לא פעם דימיתי את האירוע הגדול של קליטת כ-20 אחוז מאוכלוסיית המדינה במהלך של עשור, לקליטתה של צרפת בארה"ב. לו יתואר שארה"ב קלטה אל תוכה, אל תרבותה, אל חברתה, מבנה הפוליטי את אוכלוסיית צרפת. זה היחס המספרי של קליטת ציבור יוצאי בריה"מ לשעבר, בקרבה של החברה הישראלית. זו המשמעות של האתגר החברתי תרבותי פוליטי, של הטמעת ציבור כה גדול בקרבה של תרבות שונה. לפני עשרים שנה אמרנו שכל מי שירד מהמטוס בלי כינור, הוא פסנתרן. לפני 20 שנה אמרנו שזכתה מדינת ישראל בשווה ערך של 25 מיליארד דולר בתוצרי חינוך והון אנושי, ומה היום? על ממצאי המדד השנה, אנחנו ממקדים את הדיון שלנו היום, יחד עם הצגת מדד הדמוקרטיה. אני מזמין את חברתי, פרופ' תמר הרמן, עמיתה בכירה

במכון הישראלי לדמוקרטיה, ודיקן הלימודים האקדמיים באוניברסיטה הפתוחה, להציג את המחקר.

תמר הרמן: כבי נשיא המדינה, יו"ר הכנסת, נשיאת בית המשפט העליון, כבי השר, חברים ואורחים. הפעם אני כפה לעמיתי פרופ' אשר אריאן שעמד בראש צוות המחקר ונבצר ממנו מטעמי בריאות להיות אתנו כאן היום. יחד אתו עשו את המחקר מר מיכאל פיליפוב ואנה קנפלמן. אני בכל אופן ארצה לשדר כראוי את הממצאים שלהם בסקר הזה.

הנושאים שעליהם אני אדבר הם ממוקדים. בספר עצמו יש הרבה מאד נתונים, ואני חושבת שמן הראוי הוא לברור כמה מהם, יתכן שמישהו אחר היה עושה סלקציה אחרת, ובכל זאת הנושאים שאני מצאתי לנחוץ להבהיר כאן, הם ארבעה. יחס של כלל הציבור למערכת הפוליטית ולמוסדותיה, יחס של כלל הציבור בישראל לערכים דמוקרטיים מרכזיים, ובשני נושאים שקשורים לעליה שעליה דיבר קודם ד"ר כרמון, עמדות הוותיקים כלפי העלייה והעולים מ חבר העמים, ועמדות העולים כלפי העלייה וכלפי הפוליטיקה הישראלית. כמובן על קצה המזלג, מפני שהזמן קצר ביותר.

בשנה שעברה, כאשר עמדתי כאן ודיברתי על תוצאות המחקר שבו אני הייתי שותפה, התמונה היתה שחורה משחור. היה מאד קשה למצוא נקודות אור. הפעם יש לנו מידה מסוימת של אופטימיות בממצאים, ואנחנו רואים שיפור במדדים שונים, שנותנים אולי איזושהי תקווה שאנחנו נמצאים אחרי התחתית ובדרך לעליה לכיוון אחר. השיפור הראשון שהוא חשוב ביותר, הוא השיפור באמון במוסדות המכוננים של הדמוקרטיה הישראלית. אתם תראו שיש שיפור גדול מאד באמון כלפי מוסד הנשיאות, אנחנו עלינו משנה שעברה למ-47 אחוז ל-60 אחוז שמביעים אמון ואמון מלא במוסד הנשיאות, אנחנו רואים שיש עליה באמון בכנסת, אנחנו רואים שיש עליה מסוימת באמון במפלגות הפוליטיות. אני חייבת לציין, שטרם הגיע הזמן לנוח על זרי הדפנה, מפני שכאשר בשני מוסדות עיקריים של הדמוקרטיה, הכנסת והמפלגות, אנחנו מדברים כאן על 38 אחוז וכאן על 21 אחוז, הדרך עדיין ארוכה כדי להטמיע את התחושה שהמוסדות המכוננים בדמוקרטיה הישראלית נמצאים על דרך המלך, ובכל זאת, כאשר אתם תסתכלו, אם אתם תסתכלו על הגרף, אתם תראו שאחרי תקופה של ירידה ב-2007 וב-2008 וב-2009 אנחנו נמצאים במצב של עליה, אני אראה לכם את זה בעוד גרף, שמדבר על עליה באמון בבית המשפט העליון, ושיפור האמון בצה"ל. לצערי, יש

ירידה באמון במשטרה. המשטרה היא הגורם היחיד שבו אנחנו רואים ירידה בהשוואה לשנה שעברה, במקום 47 אחוז רק ל-40 אחוז יש כיום אמון או אמון מלא במשטרה. ובכל אופן, בסה"כ התמונה היא יותר טובה מאשר היתה בשנה שעברה, מעניין להסתכל על העלייה באמון בצה"ל, יש שיקום יחסית לאחר תוצאות מלחמת לבנון השנייה, אנחנו רואים חזרה לכיוונים שהכרנו בשנים קודמות, כאשר צה"ל היה ב-80 אחוז ובתקופות מסוימות גם ב-90 אחוז. ובכן, מגמת האמון נמצאת בעליה וזו בשורה לא רעה.

עדיין 61 אחוז מהציבור אינם מרוצים מתפקוד הדמוקרטיה הישראלית. שוב, אנחנו היינו בסביבות ה-70 בשנה שעברה, אז עדיין לא טוב, אבל בכל אופן יש איזושהו כיוון שאנחנו מקווים שהשנים הבאות יאששו גם אותו.

יש לנו המשך המגמה של ירידת העניין בעניינים הפוליטיים בהשוואה לחברה הישראלית שהיתה מאד דעתנית ומאד מאד פוליטית בעבר. אנחנו נמצאים היום מ-65 אחוז שמעידים על עצמם שהם מתעניינים מאד או במידה מסוימת בפוליטיקה. שוב, השאלה למה משווים. יחסית למדינות אחרות אנחנו נמצאים בדמוקרטיה ליברליות אחרות, במערב אנחנו נמצאים במקום טוב מאד. יחסית לעצמנו לפני כמה שנים אנחנו נמצאים במקום לא כל כך טוב, והשאלה איך כאן יוצרים את התפנית שעליה אנחנו דיברנו קודם בנושא האמון. אני מניחה שמועצות התלמידים שיושבות כאן, יוכלו לעזור לנו. תחושה אזרחית נמוכה של יכולת השפעה היא חשובה מאד, ואת זה צריך לשפר, מפני שאזרח שמרגיש שהוא איננו משפיע, הוא לא יכול להתעניין והוא גם לא יתערב בדברים שקורים, ואחת הסיבות הברורות לכך היא השחיתות. עדיין אנחנו נמצאים במקום מאד גבוה בהערכה שהמערכת היא מושחתת, גם יחסית למדינות אחרות. בואו נעבור לערכים מרכזיים:

יש כמיהה למנהיגות חזקה, 42 אחוז הם בעד מנהיגות שלא תצטרך להתחשב בכנסת או בבחירות, 58 אחוז הם בעד שלטון מומחים. זה הולך יד ביד עם ה-40 אחוז שמדברים על הרחבת סמכויות ראש הממשלה, ז"א הרשות המבצעת, התחושה היא שיש צורך בחיזוק שלה. יש תמיכה עקרונית רחבה בדמוקרטיה כשיטת ממשל – 88 אחוזים, ובחופש הביטוי 74 אחוזים, שזה טוב כשלעצמו, אבל יש תמיכה גם בצעדים לא דמוקרטיים או במהלכים מדיניים לא דמוקרטיים, שמצביעים על הפער בין התיאוריה לבין הפרקטיקה. כך למשל, 62 אחוזים סבורים שלאזרחי ישראל היהודים, צריכות להיות

יותר זכויות מאשר לאזרחי ישראל שאינם יהודים. 58 אחוז הם עדיין בעד שלילת זכות ההצבעה מ אזרחי ישראל הערבים, 58 אחוז סבורים שיש לאסור לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד המדינה. תזכרו את הנתון הזה, כי אני אחזור אליו עוד מעט בהקשר של העולים ממדינות חבר העמים וזה שם דווקא נתון מעניין מאד.

יחס הוותיקים כלפי העלייה ממדינות חבר העמים: שני שלישי סבורים שהעלייה הזאת היטיבה עם ישראל וטוב שהיא התרחשה. זה נתון מעניין מאד, כי היו תקופות שהתחושות היו אחרות. 82 אחוזים סבורים שהעולים הם ככלל אנשים משכילים, או פסנתרנים, או כנרים, או רופאים. שני שלישים סבורים שצריך להמשיך ולהשקיע בעידוד העלייה מחבר העמים. ז"א שיש נכונות להמשיך ולהתמודד עם הבעיות שכרוכות בקליטת העלייה במספרים גדולים. למעלה ממחצית, 56 אחוזים סבורים שעולי חבר העמים הם לרוב פטריוטים ישראלים, ז"א יש פה איזה נכונות לחלוק את הבעלות על פטריוטיזם עם אנשים שזה מקרוב באו, וזה לא טבעי ניתן להילקח כמובן מאליו. כמו הנתון הבא, שלמעלה ממחצית הוותיקים, 51 אחוזים, יש להם חברים קרובים שהם עולים ממדינות חבר העמים. זה מדד שאנחנו מכירים אותו היטב בסוציולוגיה של קרבה חברתית. ברוב המדינות אתם לא תמצאו את שכבת הבסיס או הלו"ז של החברה קרובה כל כך לעולים או למהגרים למדינות אחרות. ז"א יש פה תהליך אינטגרטיבי מעניין של התקרבות בין העולים לבין הוותיקים.

אבל כאן לא הכל ורוד, כשני שלישים סבורים שבעקבות העלייה מחבר העמים, חלה בישראל עליה בפשיעה. שני שלישים סבורים כי יהדותם של העולים מוטלת בספק, ו-69 אחוז חושבים ובטוחים שלא יהיו מוכנים שבן משפחתם יינשא לעולה מחבר העמים שאינו יהודי. זה חשוב מאד, מפני שהמבחן של ההצטרפות לקולקטיב, מתברר, הוא למשל, לא שרות צבאי, אלא העניין של היהדות בהקשר הזה.

בואו נעבור בקצרה על עמדות העולים כלפי העלייה וכלפי התרבות הפוליטית הישראלית, תחושה שכיחה בקרב העולים 42 אחוזים כי התקוות שהיו להם לפני העלייה התממשו אך ורק במידה מסוימת. 28 אחוזים אומרים במידה רבה, ו-19 אחוז במידה מעטה, והשאלה לאן אתם מחברים את המסוימת, לבמידה מעטה או לבמידה רבה, וכל אחד כאן יכול לשחק עם המספרים. העולים הרבה יותר מהוותיקים סבורים שהם יותר תורמים למדינה מאשר המדינה תרמה להם, לעומת 20 אחוז בלבד מקרב הוותיקים, שחושבים שהעולים תרמו למדינה יותר מאשר המדינה תרמה להם. שעור העולים המשייכים את

עצמם למעמדות הגבוהים והמטיפים לשיפור ברמת חייהם נמוך מהשעור במקביל בקרב יהודים וותיקים. רק רבע מהם סבורים כי השכלתם תואמת את התפקיד שלהם בעבודה, שאומר שיש לנו כאן פער סטטוסים שבהכרח יוצר תחושות לא טובות, ולאור האמור, אין תמה ששעור המעוניינים כי ילדיהם יישארו בארץ, נופל מהשעור המקביל בקרב הישראלים הוותיקים. אם ניקח כאן רק נתון אחד, בקרב הוותיקים 80 אחוז בקרב קבוצת הגיל הצעירה רוצים שהילדים יישארו בארץ, בקרב העולים רק 20 אחוז.

לשקף האחרון: עמדות פוליטיות של העולים, שעור החשים אי יכולת להשפיע על המדיניות הוא 61 אחוז, כמעט שני שלישי, והוא עולה באופן מובהק על שעורם בקרב הוותיקים, שזה פחות ממחצית 46 אחוזים. התמיכה במנהיג חזק עולה בבירור, של העולים, עולה בבירור על התמיכה של הוותיקים 74 אחוז לעומת 60 אחוז בקרב הוותיקים. 67 אחוז מהעולים בהשוואה ל-56 אחוז מהוותיקים מסכימים לדעה כי רק אזרחים הנאמנים למדינה, זכאים לזכויות אזרח, זה מסביר דפוסי הצבעה מסוימים שראינו בבחירות האחרונות, שעור גבוה יותר מאשר בקרב הוותיקים תומך בעידוד הגירת ערבים מהמדינה, 77 אחוז בקרב העולים לעומת 47 בקרב הוותיקים, ובאי הכללת מפלגות ערביות בקואליציה.

אבל אני רוצה לסיים בנתון אחד יותר אופטימי בהקשר הזה, שעור נמוך יותר, 51 בקרב הוותיקים, תומך באיסור על ביטוי ביקורת חריפה כלפי המדינה, היינו, הם יותר מהוותיקים מוכנים לספוג ביקורת על המדינה מאשר המקומיים. אלה היו רק pieces מן הממצאים. אני מודה לכם.

אריק כרמון: תודה רבה. קהל נכבד – דבר נשיא המדינה.

הנשיא שמעון פרס: נשיאות נכבדה, לא אחזור על כל השמות – זה לוקח המון זמן, נכבדי כולכם, אני מאד שמח שישנן כאן מועצות של בתי ספר, במיוחד הצעירים, אנחנו מאד שמחים שאתם כאן. האמת היא שאי אפשר לדון על דמוקרטיה מבלי להשוות אותה להעדר דמוקרטיה. מפני שאילו היתה רק דמוקרטיה, אני לא יודע אם היינו דמוקרטיים, אנחנו דמוקרטיים כאשר אנחנו משווים מה קורה במדינות שאין בהן דמוקרטיה. רק עכשיו התפרסם הדו"ח שנכתב ע"י ערבים על מצב העולם הערבי באומות המאוחדות, וגם העתיק את זה האקונומיסט (Economist), והתמונה היא קשה ממש. חמישית מהעולם הערבי חיים ברמת חיים של פחות מ-2 דולר ליום. זה עוני. הביטחון האישי

הוא למטה מכל ביקורת. בוודאי שהוא כמעט ולא קיים לגבי מחצית האוכלוסייה וזה הנשים. המצב של ההשכלה בשפל המדרגה, והעולם הזה ממש חרד ממצב של עוני וצימאון המסכנים את חייהם. העולם הערבי היה ב-1980 מנה 150 מליון, ב-2015 הוא ימנה 400 מליון, והם צריכים כ-50 מליון מקומות עבודה, כמויות של מים ואין דאגה, אבל לא רק הביטחון האישי, גם הביטחון הכללי הוא במצב קשה מנשוא. כאן יש למשל סטטיסטיקה שלקחתי מהאקונומיסט, של ה-1990 conflict in the Arab world, כלומר, בתשע השנים האחרונות, מגיע למיליון הרוגים. כלומר, בהעדר בטחון אישי ולא בטחון לאומי, וזו תמונה קשה מנשוא. אני תמיד נזכר, הייתי מנסה להסביר לערפאת על חשיבות הדמוקרטיה, עד שיום אחד איבד את סבלנותו והוא אומר: אלוהים, דמוקרטיה – מי המציא את זה? זה כל כך מעייף. נכון, המשטר הדמוקרטי מעייף, אבל הוא מתברר במלוא יכולתו ותוכנו כשאתה משווה אותו למקומות שאין דמוקרטיה. וגם יש הצגות של דמוקרטיה. יש כאן כאלה שאומרים: חמאס ניצח בבחירות. נו, אז מה אם הוא ניצח בבחירות? מותר לו לרצוח? מותר לו להרוג? דמוקרטיה היא ציביליזציה, היא השקפת עולם, היא לא עניין שישנן בחירות ויש אנשים עוד יותר מתוחכמים בעולם, שאימצו את השיטה הדמוקרטית, אבל תוצאות הבחירות נקבעות לא לפי מספר המצביעים, אלא לפי סיכום המונעים את ההצבעה. הם סופרים והם יוצרים דמוקרטיה. כל זה מגוחך וזה מסוכן, וכשאני רואה את כל הביקורת שלנו על הדמוקרטיה, אני מזהיר: מוטב דמוקרטיה עם ביקורת כזו מאשר חיים שאין בהם דמוקרטיה, והם מובילים לפי דעתי לאי בטחון אישי ולא בטחון לאומי, לחוסר יציבות ולאובדן תקווה.

אני אומר את זה, מפני שאני רוצה קצת להתייחס למספרים האלה ולהגיד על האכזבה שישנה מהדמוקרטיה, גם בעם, גם בקרב העולים, ואני ראיתי גם שהנוער, ההתעניינות שלו בפוליטיקה ירדה ל-50 אחוז, ואני אומר שזו ירידה כמעט של 20 אחוזים. אמנם הם מתעדכנים במה שקורה, אבל איבדו עניין. ודמוקרטיה שאין לה נוער היא בסכנה. הדור הצעיר צריך להיכנס לעניינים הדמוקרטיים. ואני שואל את עצמי קודם כל מדוע זה קורה. והתשובה היא, בשבילי לפחות מפתיעה, מפני שאנחנו מייחסים לדמוקרטיה איכויות והישגים שהיא לא יכולה לעמוד בהם. הדמוקרטיה איננה דבר שהוא פרפקציה. היא שואפת לפרפקציה, אבל איננה פרפקטיבית. כמו שאנשים לא מושלמים, גם הדמוקרטיה איננה מושלמת. כשאומרים

שהיא לא פרפקטית, וזה מאכזב, אני אומר: סליחה, הדמוקרטיה צריכה לאפשר לאנשים לשאוף לשלמות, לשאוף לפרפקציה, אבל תפקידה, כדי לאשר את זה, לעשות הרבה מאד פשרות, להתגבר על הרבה מאד קשיים, כדי שאנשים יישארו בחיים על אף הניגודים ועל אף המריבות.

אולי הבעיה הכי קשה בחיים זה הזוגיות. הדמוקרטיה זה זוגיות מתמשכת לאורך כל הדרך, ויש בה סתירות, יש בה רצונות שונים, פילוסופיות שונות ומדרך הטבע, היא מוכרחה להתפשר. ברגע שהיא מתפשרת היא לא נראית כפרפקציה. אבל עם שרוצה להגיע לחזון, עם שרוצה להיות אור לגויים, מוכרח קודם כל לאפשר לכל הדברים האלה, לכל הגוונים האלה, לחיות ביחד ולא להגיד שהוא פרפקציה. אני ראיתי שכבוד נשיאת בית המשפט העליון, כשאמרו שבישראל יש יותר שחיתות מאשר במקומות אחרים, הביעה ספק, ואני מסכים לדעתה. מפני שיכול להיות שבישראל יש הרבה יותר שחיתות מפני שלוחמים בשחיתות. יש מקומות שלא כל כך לוחמים בשחיתות, גם במשטרים דמוקרטיים. יש משטרים דמוקרטיים למשל, שנשיא כל זמן שהוא נשיא, בכלל אי אפשר להגיש נגדו שום דבר, על כן הוא לא בסטטיסטיקה. וגם כאן, אני לא חושב שעושים הנחות במדינת ישראל. אני דווקא גאה בדרך שבה אנחנו לוחמים בשחיתות. על כן אני לא יכול להתגאות שאין בארצנו שחיתות או אנשים מושחתים. יש. אבל אני יכול להתגאות שאנחנו ארץ דמוקרטית שלוחמת בשחיתות או במושחתים – לא חשוב מה מצבם, מה דרגתם ומאיפה הם באים.

אני הייתי מאד משתדל, בפרט לדור הצעיר, להסביר את מהות הדמוקרטיה. אחרת אומרים: רגע, הוא לא מושלם. מי מאתנו יכול להיות מושלם? אנחנו רק מאפשרים קיום שליטה שהיא ההוגנת ביותר שבעולם, שאין בלתי. והיא מוכרחה להתנהל לפי כללים רציניים מאד. זה אני אומר, אחרת הנוער לא ילך אתנו. ובמקומות שרוצים לחנך לאמת, צריך להגיד את האמת. האמת היא ממוצעת, עם שאיפה להיות מעל הממוצע. אבל היא לא שיטה על ממוצעת שנופלת בדרגה של פשרה או דרגה של מגזרים אחרים, גם ביחסי פנים וגם ביחסים אחרים.

על כן בעיני הדמוקרטיה איננה שיטה מכנית של בחירות או של הבחירות, בכלל אין בה מכניקה. היא השקפת עולם, ומי שרוצה לשפוט אותה נכון, ישווה אותה עם שיטות אחרות. ואני מוכרח להגיד שאנשים שחיים למשל במשטרים לא דמוקרטיים, ובתקופה

הבולשביקית או הקומוניסטית הם התלהבו מהשיטה, הם לא הורשו בכלל לחשוב שיש דבר אחר. החינוך היה לא נכון. הם עשו מחוסר דמוקרטיה, מהדיקטטורה של הפרולטריון, הם עשו מזה דבר פרפקטי, מותר, ועד היום הזה נותרו מעריצים לסטאלין אפילו בגרוזיה, שהוא אחד האנשים שבא משם והרס אותה.

הדבר השני שאני רוצה להעיר, אין דמוקרטיה בלי תרבות. אין דמוקרטיה בלי תשומת לב להתנהגות. זה לא דבר, הדמוקרטיה איננה רק מערכת חוקים, היא מערכת התייחסויות. וזה הולך לאורך כל הדרך, מהאופן שבו אנחנו מתווכחים. אינני רוצה למתוח ביקורת יותר מדי, אבל יש כמה תוכניות טלוויזיה שיש שם צוות שמדבר, ותפקיד הצוות הוא לא לאפשר לאף אחד להגיע לרשות הדיבור, כאילו שיש לנו רק לשונות ואין לנו אוזניים. ואני מפחד, אדוני היו"ר, שגם בכנסת זה קורה לפעמים. אפשר לנהל דיון תרבותי ודיאלוג עם כושר ביטוי, עם אחריות – זה דבר מחנך, זה לא רק עניין מי ינצח בוויכוח. זה מה שהנוער שלנו רואה והוא עומד תמה. וזה אותו הדבר אם אתם רוצים גם בתאונות הדרכים. אני חושב שיש לנו יותר חוקים לתאונות דרכים, יותר מאשר לכל מדינה אחרת בעולם. יש לנו יותר תאונות דרכים מחוקים, מפני שלא מכבדים את החוקים, מפני שנהיגה איננה רק עניין של חוק. אני יודע שאצלנו נהג שמי שעובר אותו – מוכן לצאת לקרב. מה זאת אומרת? אין נהיגה ללא נימוסים. כמו שאין וויכוח ללא נימוסים, ללא תרבות, ואולי זה אני חושב, אחד החסרונות הגדולים בדמוקרטיה שלנו, הצורך לנצח עולה על הצורך לכבד, וזה אחד הדברים החשובים ביותר, שזה בידינו. זה לא תלוי בערבים ולא תלוי בליגה הערבית ואפילו לא תלוי באדמיניסטרציה האמריקאית. אף אחד לא מפריע לנו להיות עם תרבותי עם נימוסים ועם ערכים בחיי היום יום, והילדים מתחנכים לא רק בבתי"ס, הם מתחנכים גם ממה שהם רואים בטלוויזיה וממה שהם רואים בדרכים.

הדבר השלישי שאני רוצה להעיר בעניין הדמוקרטי, הדמוקרטיה מאד השתנתה. פעם הקהילות היו הומוגניות. והדמוקרטיה התנהלה בחברות שבדרך כלל היו הומוגניות, מצבע העור, אם אתם רוצים, ועד האמונה הדתית. העניין הזה נגמר. היום העולם הוא הטרוגני. אתה יכול להיות שחור ואתה יכול להיות לבן ואתה יכול להיות ממוצא כזה או ממוצא אחר, אתה יכול להיות אישה, אתה יכול להיות גבר, ואתה יכול להיות אדם דתי, אדם חילוני. המהות של הדמוקרטיה בימינו, האמנות שבדמוקרטיה בימינו, היא לא רק

לאפשר לכל אדם להיות שווה, אלא לאפשר, לתת לכל אדם את הזכות השווה להיות שונה. אם אין כבוד לשוני, גם לא נגיע לשוויון, ובעצם כשאנחנו רואים כאן תמונה של היחס לערבים, נאמר, של היחס לעולים – זה אי הבנה שגם אם האדם הוא שונה – הוא שווה. וזו אחת הנקודות החשובות ביותר.

אני רוצה להגיד, זה לא עניין של אני מטיף מוסר, זה לא עניין של לוקסוס. זה בלי זה נחיה במתח, ואפילו באלימות. הרצח אתמול היה רצח על רקע של שוני. על מה רצחו אותם? משום שיש שוני בטעם או שוני בהעדפות, וההבדלים הולכים ומתרחקים. אני חושב שיש שיפור עצום ביחסים שבין הגזעים, שחורים, לבנים ואולי ארץ שמפגינה את זה בצורה יוצאת מן הכלל היא ארה"ב של אמריקה. אני ביקרתי פעם ראשונה בארה"ב לפני למעלה מ-50 שנה, וחשבתי שאמריקה לא תצא מהנושא של אפליית הקהילה השחורה האפריקנית. לא תיארתי לעצמי שכעבור 50 שנה, נמצא נשיא מצבע אחר ובכל רמות החיים וההירארכיות שוויון – אני לא יודע אם הוא כבר מלא, אבל בוודאי יש התקדמות. וגם אצלנו, ראיתי שמי שלא ישראלי או מי שלא כזה – אין דבר כזה, אנחנו מוכרחים לחנך את עצמנו ואת הדור הצעיר, שמותר להיות שונה, ויש הזכות להיות שווה. וכאן אני רוצה להעיר עוד גם כן, יש לנו בהחלט בעיות מאד רציניות. זה תלוי בנו. למשל, היחס לעולים אני קראתי את היחס לעולים ואת היחס של העולים למדינה. אני לא בטוח שזה חדש. אני זוכר שכמעט כל עליה שבאה, יותר משהיא נקלטה ע"י הציבור שהיה כאן, היא קלטה את עצמה. באה העלייה התימנית והם נקלטו בכרם התימנים, וחוף מאשר קצת לשיר לא נתנו להם לעשות שום דבר, והם בעצמם לקח להם זמן עד שכיום ההבדל הולך ונגמר. אני זוכר את העלייה הגרמנית שבאה, ופרופסורים הלכו למכור נקניקיות ליד מוגרבי וקראו להם יקה ועוד כל מיני שמות כאלה של גנאי, וכולנו הרגשנו עליונים על תחתונים. אני חושב איזה מזל שהם לא הגיבו ביחס כזה, שכן בלי העלייה מגרמניה, לא הייתה לנו תזמורת פילהרמונית ולא היתה לנו אוניברסיטה עברית. אני חושב שאף ישראלי לא היה מגיע לשום דבר בזמן הדרוש, כולנו היינו מאחרים. על כן הם תרמו לנו המון. אני זוכר את העלייה ממרוקו. מרוקאי – סכינאי. איזה שמות, איזה דברים, וכך אני מסתכל כל הזמן אחורה, ואומר: רגע אחד, אנחנו קלטנו אותם? לפי דעתי, יותר הרווחנו מהם מאשר תרמנו להם. מדוע אני אומר את זה עכשיו? מפני שאני רואה את הדבר וזה מדאיג אותי, לדעתי, נגמרה תקופת הציונות הבורחת על נפשה, שמחפשת

בישראל מקום מקלט. והתחילה הציונות שצריכה להמשך לישראל, שישראל איננה בית מקלט, שישראל היא בן שואבת. ואם כן ישראל תהיה – ואני מאמין שזה צריך להיות החזון שלה, מן מעבדה עולמית מרתקת מקום ראשון, יבואו אלינו גם אנשים משכילים, יבואו אלינו המדענים וכל יום יש חידושים, אני אומר את זה, והמדענים הם לא רק יהודים, ראיתי היום באחד העיתונים, שמי שנבחר להיות אחד מ-35 המדענים המבטיחים ביותר בעולם, הוא מרצה בטכניון היום, והוא המציא דבר באמת מדהים, הוא המציא מכונה שנקראת ננו, שיכולה להריח סרטן בלי להיכנס לגוף. ועכשיו מסתבר, לא רק בסרטן, אלא גם בחלקים אחרי של הגוף, והוא לשמחתי הרבה ערבי, לא יהודי, וזה מראה שכל אחד יכול להגיע לפסגה. בשבילי זה היה באמת, קראתי את זה בסיפוק רב, ובהוכחה רבה.

אנחנו מוכרחים להיות ארץ מושכת. ארץ מושכת ברמתה המדעית, אבל גם ארץ מושכת באיכות חייה, ואגב, יש כל הזמן שיפור באיכות החיים בישראל, גם בדברים הארציים כמו האוכל וכמו הדירה והלבוש וכל מיני דברים אחרים, אבל בראש ובראשונה, בתרבות היחסים, חוץ מהפורמליסטיקה שיש בדמוקרטיה עצמה. וגם לערבים, אנשים יש אנשים שכאילו רוצים להעמיק את הסכסוך בין האזרחים הערבים לבין האזרחים היהודים במדינת ישראל. כולם אזרחים אותה מידה. ואם יש קיפוח, והקיפוח הוא ביסודו של דבר כלכלי, אני לא אכנס לניתוחו – צריך להתגבר עליו.

אני מאמין שאנחנו יכולים להיות ארץ קולטת עליה, העלייה לא הסתיימה, היא השתנתה. אבל הפעם זה לא מפני שהעולים נאלצו לברוח, אלא מפני שאנחנו השכלנו למשוך אותם. אני חושב שלזה התכוון בן גוריון כשהוא דיבר על אור לגויים ועל עם סגולה.

לבסוף אני רוצה להגיד שאני מאד שמח על המפגש הזה, למרות שניסיתי להגן על הדמוקרטיה כפי שהיא, טוב שיש בדמוקרטיה ביקורת עצמית. וכאן הביקורת העצמית באה לידי ביטוי מדוד ושקול. אני שמח גם שדעת הקהל רגישה מאד. בין המוסדות שזכו לפי הסטטיסטיקה כאן, אחד המוסדות החשובים לנו ביותר, זה צבא ההגנה לישראל, זכה לציון גבוה במיוחד, אחרי כנראה המלחמה האחרונה שהיתה בעזה. הצבא זקוק לאמון. הוא זקוק לאמון והוא צריך לעורר אמון, ולא לקבל את האמון סתם ככה. אני שמחתי לראות שהציבור יודע להעריך, ושמחתי מאד לראות שבתי המשפט כבודם עלה, למרות ההרגשה ההפוכה שישנה. אני שמחתי לראות שגם הכנסת מצבה שופר.

אני לא בטוח שהעובדה שהמשטרה ירדה, אומרת משהו. מפני שהמשטרה הצטרפה להתמודד עם ציבורים שלמים הפעם, כולל הציבור החרדי וכולל הציבורים הערבים, ואלה בוודאי לא הצביעו עבור המשטרה. אבל אני לא בטוח שלהיות שוטר או להיות משטרה זה דבר כל כך פופולרי וטוב, ואנחנו נעשה שגיאה אם נצטרף לביקורת הזו. המשטרה ממלאת תפקיד קשה ביותר בארץ שיש בה לא מעט סכסוכים והרבה מאד חילוקי דעות וגם הרבה מאד חילוקי דעות וככה, מצד אחד המשטרה צריכה לעמוד על הגבול בינינו ובין אלה שרוצים להתנקש בנו, והיא צריכה לעבוד על המחיצות בתוך המדינה בין דתות ובין לאומים, בין השקפות שונות, ולא פלא שרבים לא נתנו לה את מה שבאמת מגיע לה.

דמוקרטיה היא בסופו של דבר תהליך חינוכי. חינוך אף פעם לא מסתיים. פעם חשבנו שכשגומרים בי"ס גמרנו להתחנך. היום כשאנחנו גומרים בי"ס אנחנו יודעים שזו הזדמנות להמשיך ולהתחנך עם קצת יותר ידע. על כן הדמוקרטיה זקוקה לניתוח הוגן, שקול וגם כדרך שאפשר וצריך להתחרות בה. תודה.

אריק כרמון: תודה רבה לנשיא פרס. כשאנחנו קבענו את מועד הכנס שלנו, היינו אמורים להיות פגרה. יש היום מושב מיוחד של הכנסת, ואני רוצה להתנצל בשמם של יו"ר הכנסת ושר החינוך, שמיד בתוך החלק הזה של הדיון, נאלצים להזדרז ולהשתתף במושב המיוחד. אני מתכבד להזמין את יו"ר הכנסת, ח"כ רובי ריבלין לשאת את דברו.

יו"ר הכנסת רובי ריבלין: אדוני הנשיא, גבירתי נשיאת בית המשפט העליון, אישי שר החינוך, חברי כנסת ושרים הנמצאים פה, ראשי הנציגויות הזרות, אדוני נשיא המכון לדמוקרטיה ד"ר אריק כרמון ואנשי המכון לדמוקרטיה, מכובדי כולם. אני מבקש לנצל אכסניה מכובדת זו ולדבר על סוגיה המהווה את אחד האתגרים החשובים והמסובכים ביותר הרובצים לפיתחה של הדמוקרטיה ושל החברה הישראלית כיום, אתגר שאני באופן אישי עסוק בו ומוטרד ממנו והוא היחסים המתקיימים בין מדינת ישראל לבין אזרחיה הערביים, ואולי חשוב מכך, בין יהודים לערבי בתוככי החברה הישראלית. מדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי, ששב לארצו לאחר 2000 שנות גלות. זהו ייעודה, ייעודה של המדינה. כך היא חייבת להיות, וכך היא גם תהיה בעזרת השם לדורי דורות. ואולם, מדינת ישראל תהיה גם ביתה של אוכלוסייה ערבית רחבה. בישראל חיים כמיליון וחצי ערבים, המהווים למעלה מ-20 אחוז מאזרחיה. אכן, גם אם אף אחד מאתנו לא ביקש זאת לעצמו, ויש האומרים נגזר עלינו, אנו יהודים

וערבים חיים זה לצד זה, זה עם זה, אנו שותפי גורל. איננו רק שכנים שיש להסדיר התנהלות תקינה של יחסיהם. לא רק את הארץ אנו חולקים, אנו חולקים כלכלה אחת, אנו חולקים מערכת רווחה אחת ומרחב ציבורי אחד. אנחנו נוסעים יחד בכבישים, נופשים יחד באתרי חמדה של ארצנו, משחקים יחד באצטדיוני כדורגל. במידה רבה אנו תלויים זה בזה. ואולם, למרות שעתידם של האוכלוסייה הערבית והיהודית לעולם לא יהיו שלובים זה בזה, נדמה ששתיהן כאחת מעולם לא הישירו מבט למשמעות של הדבר. מעולם לא לקחנו אחריות על עיצוב דרכנו המשותפת, העדפנו לתת לפחד ולשנאה מחד, ולשיח משפטי מנוכר מאידך, לנווט את ספינת יחסינו.

מכובדי, אני מאמין כי הגיעה השעה לאמץ פרדיגמה חדשה, לבניית יחסי יהודים וערבים במדינת ישראל, פרדיגמה המבוססת על הרעיון של השותפות. מאז שחוקקה הכנסת את חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, ובהשראת הפסיקה הנרחבת של בית המשפט העליון, אנו רגילים לדבר על מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שבויים בקסמו של השיח הזה, אנחנו ממקמים את העיסוק בסוגיית ערביי ישראל, במסגרת השיח הדמוקרטי הקלאסי, העוסקת בהסדרת יחסי רוב ומיעוט, הגדרת כללי המשחק מצד אחד, והבטחת זכויות אזרחיות למיעוט מצד שני. ואולם האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, איננה קבוצה שולית בחברה. אין היא אוסף אקראי של בני מיעוטים, כפי שבים מאתנו היהודים מבקשים לעתים לראותה. מדובר באוכלוסייה, חלק בלתי נפרד מהארץ הזו, אוכלוסייה מגובשת בזהות לאומית ותרבותית משותפת, שלעולם תהווה כקולקטיב מרכיב חשוב ויסודי בחברה הישראלית. אני מאמין כי במציאות כזו עלינו להתמקד בפן הערכי העמוק של הדמוקרטיה, ולחתור לבניית תשתיות של שותפות אמת, בנייה שתבוא מלמטה, משינוי תודעתי מהחברה האזרחית ולא מלמעלה דרך שיח צונן של זכויות וניסיון אקדמי לפתור את הסוגיות שבמחלוקת.

שותפות הנה מערכת יחסים המבוססת על כבוד הדדי, והכרה בקיומם של שני צדדים ובזכותם להגדיר לעצמם את זהותם. זוהי מערכת יחסים בה ניתן ביטוי לצרכים המיוחדים ולאופן המיוחד של כל אחד מהצדדים. זוהי מערכת יחסים המבוססת על הסכמה חופשית של שני הצדדים בדבר בסיס השותפות. זוהי מערכת יחסים המבוססת על דו שיח שוטף בין הצדדים.

אומר כעת: אינני נאיבי, אין טעם להדחיק או להתעלם מהמציאות הקשה בין הציבור היהודי לציבור הערבי במדינת ישראל, מונחים

משקעים אדירים של איבה. ערביי ישראל נטלו בודדים בתוכם, נוטלים גם כיום חלק פעיל בקואליציה הערבית שבקשה ועודנה מבקשת לבער כל נוכחות יהודית מארץ ישראל. מרבית האוכלוסייה הערבית איננה מוכנה לקבל את הרעיון לפיו מדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי, אפילו במסגרת פתרון אפשרי עתידי כולל של שתי מדינות. חלק ממנהיגי האוכלוסייה הערבית הישראלית מוסיפים כל העת לחבור לגרועים שבאויבי המדינה, להסית נגדה ולקעקע כל בסיס לאזרחות אחראית.

מן הצד השני, הקמת מדינת ישראל לוותה במידה רבה בשל קוצר הראות של ההנהגה הפלשתינאית, באותה עת, בסבל רב ובטראומה ממשית שעברה על הפלשתינאים. רבים מערביי ישראל המהווים חלק מהאוכלוסייה הפלשתינית, כואבים את סבלם של אחיהם מעברו השני של העם היהודי, סבל לא אחראי בראייתם את המדינה. רבים מהם פוגשים לא אחת גילויים של גזענות והתנשאות מצד יהודים. חוסר השוויון בהקצאת משאבי המדינה, כפי שהזכיר זאת הנשיא, וברוחה הכלכלית של האוכלוסייה הערבית לעומת היהודית אף הוא לא תורם לאהבה יתירה.

ואולם, למרות כל אלה, למרות האיבה הקשה והשורשית, אני מאמין כי ניתן לבסס שותפות בין יהודים וערבים במדינת ישראל. אני מאמין בכך, פשוט משום שלאף אחד מאתנו אין דרך אחרת. האלטרנטיבה היחידה העומדת בפנינו, היא מאבק קשה, עקוב מדם ומצער, שבמקרה הגרוע פחות, יחזיר אותנו לאותה נקודת מוצא בדיוק ובמקרה הגרוע ביותר, יותר לדיראון עולם כתם מוסרי בלתי ניתן למחיקה על הצד המנצח. אכן, השותפות בין ערבים ליהודים במדינת ישראל, כנראה לא תהיה מושתתת על יסודות של אהבה. אולם ניתן וצריך לבסס שותפות שתהא מושתתת על יסודות מוצקים לא פחות של ראיה מפוקחת ופרגמטית של מחויבות אמיתית לבניית העתיד ושל כבוד הדדי. עיצוב שותפות אמת ובת קיימא כזאת, איננה משימה פשוטה כלל ועיקר.

להערכתך, אם נרצה להצליח במשימה הזו, יהיה עלינו להתגבר על ארבעה מכשולים. המכשול הראשון והבסיסי ביותר, זו המחשבה שעדיין קיימת בחלקים נרחבים של הציבור הערבי, אותה תקווה לאומית פונדמנטליסטית להיעלמותם של היהודים מן הארץ, למימוש מה שקרוי זכות השיבה, או בקיצור, להפסקת התקיימותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית. כל עוד תקווה זו קיימת – אין כל סיכוי כי נוכל לבנות שותפות אמת, מתוך ראייה ארוכת טווח.

ברצוני להדגיש הכרה וחשוב מכך הפנמה של עיקרון היותה של מדינת ישראל מדינה יהודית, חייב להיות הבסיס לקיום שותפות יהודית ערבית בתוכה. יהדותה של המדינה פרושה שלעולם מדינת ישראל תקלוט כל יהודי הזכאי לאזרחית מכוח השבות, שמה שקרוי זכות השיבה אצל פלשתינאים, לעולם לא תמומש בתוך גבולותיה של מדינת ישראל, ושלעולם יהדותה של המדינה תקבל ביטוי בסמליה ובטקסיה. אני מניח שיטענו נגדי, כי שאיפתי לשותפות אמת איננה יכולה להתיישב עם ההתניה מראש של שותפות זו בעמידה על יהדותה של המדינה. ואולם אני אומר, כי בדברים אין סתירה. העם היהודי זכאי להקים בית לאומי בארצו, ועל כך איננו מתכוונים לוותר או להתנצל. יתירה מזו, כאשר אנו מנסים לדמיון, גם אם לי באופן אישי קשה להסכים עם כך, מציאות של מדינה יהודית שמתקיימת בצד מדינה פלשתינאית בארץ ישראל, מהותה היהודית של מדינת ישראל, מתחדדת עוד יותר.

כדי להתמודד עם מכשול התקווה הערבית להפסקת קיומה של המדינה כמדינה יהודית, עלינו לאמץ גישה ברורה וחד משמעית, ברוח קיר הברזל של זאב ז'בוטינסקי: איננו יכולים לצפות להזדהות של ערביי ישראל עם מדינת היהודים, אך אנחנו יכולים לתבוע מהם קבלה ונאמנות לריבונותה. איננו יכולים להתעלם מכך שערביי ישראל רואים עצמם כחלק בלתי נפרד מן הפלשתינים, אך אנו רשאים לתבוע מהם התמודדות אמיתית ורצינית עם היותם אזרחי המדינה היהודית.

המכשול השני העומד בפנינו הוא במידה רבה תמונת ראי של המכשול הראשון. והוא הקושי שלנו כיהודים להפנים, כי לערביי ישראל זכות קולקטיבית, אשר עמה נחלק את מדינתנו ועתידינו, בכל תסריט שהוא, השאיפה, האירופאית משהו, של רבים מאתנו לחיות לצד מיעוט ציוני אשר שר את ההמנון בעיניים עצומות ונוצצות, לא תתממש במזרח התיכון שלנו. איננו יכולים להמשיך ולהתנהג כבת יענה, איננו יכולים להעמיד פנים ולקוות ששכנינו ייעלמו אם נסגור את החלון. יתירה מכך, אסור לנו לעשות כך, עלינו לראות אותם כפי שהם ולומר להם שאנחנו מקבלים אותם כפי שהם, ושאתם אנו מבקשים לכוון שותפות אמת.

מכובדי, אני יליד הארץ הזאת, משפחתי מתגוררת כאן כבר 200 שנה בירושלים. בשנת תק"ע עלינו בסוכות. בשנת תש"ע נציין 200 שנה. ותמיד חיינו לצד ערבים. אבי היה מזרחן, והקוראן אותו תרגם, כמו השפה הערבית אינם זרים לי. אני יודע שהאוכלוסייה הערבית היא

חלק בלתי נפרד מהמולדת. עלינו היהודים להעביר מסר ברור וחד משמעי לערביי ישראל, כי ברור לנו שמולדתנו היא גם מולדתם. שבכוונתנו לחיות עימם, שאנחנו דוחים מכל וכל את הקולות הקוראים לעידוד הגירה או אף חלילה לגרוש. הריני נכון להישבע בשמנו ובשם כל נכדינו, כי לעולם לא נפעל בניגוד לעקרון שוויון הזכויות ולעולם לא ננסה לדחוק מישהו מארצנו. לא מילותיי הן אלו, אלה הן מילותיו שלח ז'בוטינסקי לפני יותר משמונים שנה, ואני חוזר עליהן כאן, כיוון שברוח זו אנו צריכים לפעול.

המכשול השלישי שעליו עלינו להתגבר בדרך לבניית שותפות אמת, הוא חוסר השוויון בהזדמנויות ובמשאבי ממנו סובל המגזר הערבי והפער האדיר במונחים הסוציו-אקונומיים שמתקיימים בין יהודי וערבים במדינה. בהיבט זה עלינו להתחיל לפעול כבר אתמול. להפנות תקציבים מוגברים ואפילו לא פרופורציונליים בתחילה לבניית תשתיות ולפיתוח כלכלי של המגזר הערבי עד ליישור קו עם הישובים היהודיים. עלינו להחיל שוויון מלא ואמיתי בכל מגע של אזרחים עם מוסדות הציבור של המדינה, ולנקוט העדפה מתקנת בהשכלה הגבוהה כמו גם בנגישות למשרות ציבוריות.

תאמרו איננו מחדש פה דבר, ואני אומר נכון. אבל לא שריר ולא קיים. הפן הדמוקרטי הרשמי חשוב מאד, אך הוא אינו מספק לקיום אמיתי של שוויון אזרחי. יש צורך בהטמעה של ערכי הדמוגרפיה בתודעה הלאומית וביישומם דה פקטו בחברה האזרחית. אנו היהודים חייבים לזכור את לקחי ההיסטוריה היהודית ולהצטיין ביחס למיעוט שבתוכנו, רק כך נוכל ליצור בסיס לשותפות אמיתית ויציבה.

המכשול הרביעי והאחרון ואולי הוא הקשה והחשוב מכולם, והוא הניכור, הבורות, החשדנות והשנאה השוררים בין המגזרים. חוסר היכרות של צד אחד את רעהו, מוביל לחוסר הבנה לעולמו, לתרבותו ולמניעיו של האחר, ואלה מולידים חשדנות, חוסר אמון הדדי ואף דמוניזציה של ממש. רגשות ואמונות אלו מלווים אותנו כבר שנים רבות רבות מדי. כדי לאפשר עתיד לחיים משותפים, אנו חייבים ליצור בסיס אזרחי לקירוב בין יהודים וערבים. עלינו לקיים לימודי חובה במערכת החינוך של שתי האוכלוסיות, של השפה, התרבות וההיסטוריה של שניהם. עלינו לכוון מערכת בהרכב נרחב שתייצר מפגשים בין יהודים לערבים, בקבוצות מגוונות. עלינו לעודד שיתוף פעולה בין שני המגזרים, בתחומים פונקציונליים כגון תיירות, עסקים ותרבות. עלינו ליצור מערכת תמריצים שתעודד גם עסקי

פרטיים להעסקת עובדים ערביים. בעיני הזירה האזרחית והחינוכית היא הזירה העיקרית, דרכה נוכל להשפיע על המציאות ולהביא לביסוס תשתיתי של שותפות אמת ארוכת טווח וברת קיימא. כבוד הנשיא, מכובדי כולם – כינון שותפות אמת בין יהודים לערבים במדינת ישראל הוא צורך קיומי. זה המפתח לסיכוי להגיע ליישוב הסכסוך בין ישראל לפלשתינאים ולמדינת ערב, ועל עתידו ורווחתו של כל אחד ואחד מהאנשים החולקים את הארץ הזאת. כל זה אינו משל ולא חלום. נכון יש עדיין מחלוקות קשות, ומשקעי העבר נוראיים, אך יש גם מרחב עצום, שבו אפשר להתחיל לפעול. עלינו להתחיל לבנות מלמטה, בשקט, בזהירות, תוך בריחה ממלכודות של מילים גבוהות ורטוריקה חלולה, תשתית חדשה אותנטית ומפוקחת לשותפות אמת בין יהודי וערבים במדינת ישראל. שותפות שתביא לשגשוג החברה הישראלית ואפילו, כבי' הנשיא, ביכולתה לשמש אור לגויים. תודה רבה.

אריק כרמון: תודה ליו"ר הכנסת. אני מתכבד להזמין את נשיאת בית המשפט העליון השופטת דורית בייניש לשאת את דברה.

כבי' נשיאת בית המשפט העליון דורית בייניש: אישי נשיא המדינה, אדוני יו"ר הכנסת, אדוני שר החינוך, אדוני נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה, קהל מאד נכבד וחשוב של משתתפים בכנס הזה. הכנס מתקיים בפעם השישית מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה בבית הנשיא בירושלים, מעורר פעם נוספת שאלות חשובות הנוגעות הן לאופן בו נתפשים ערכים דמוקרטיים שונים ע"י הציבור בישראל, וקבוצות שונות בתוכו, והן ביחס לאופן שבו מוגשמים ומיושמים עקרונות דמוקרטיים שונים הלכה למעשה.

הממצאים שמעלה סקר הדמוקרטיה לשנת 2009 מונח בפנינו, הם ממצאים חשובים, המעידים על תופעות, חלקן תופעות מדאיגות שונות בציבור הישראלי, ובמיוחד בכל הנוגע לתפישות הנוגעות בקרב חלקים שונים בציבור, ביחס להגנה על זכויות האדם, ללגיטימיות של שימוש בכוח לשם השגת מטעות פוליטיות, וליחס כלפי מיעוטים בחברה הישראלית. הסקר מלמד גם על השסעים המוכרים לנו בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, ועל מידת ההטרוגניות הרבה שעדיין קיימת בה, אבל עלינו לזכור, אנחנו דנים בסקר של תפישות. אלה הפרספציות. אין כאן תמונה של נתונים אובייקטיביים של המצב, אבל אין ספק שיש קשר בין התפישות של האנשים החברים בחברה הזאת, לבין ההתפתחות או המצב של הדמוקרטיה בישראל.

אני גם בהחלט חושבת ומקבלת, בכל הכבוד, את דברי הנשיא: אנחנו תמיד צריכים לזכור שאנחנו מבקרים את הדמוקרטיה שלנו בתוכה ומתוכה. איננו משווים את עצמנו בכך לבעיות שונות בדמוקרטיות שונות ובחברות שאינן דמוקרטיות.

אין צורך להדגיש בפורום הזה, כי למושג דמוקרטיה בו אנחנו דנים, מובנים בהיבטים שונים, ואלה באים לידי ביטוי הן במוסדות הדמוקרטיים הנבחרים על בסיס ייצוגי הנשען על רוב בציבור, הן על המבנה המשטרי של מוסדות המדינה, אך לא פחות מכך אנו מבקשי לקיים דמוקרטיה במובנה המהותי, זו המקיימת ערכים שלשם ובשם פועלת השיטה הדמוקרטית. לא רק הדו"ח האחרון שהונח בפנינו היום, אלא המציאות שאנו חיים בה. התופעות שהחברה בישראל נחשפת אליהם בימים אלה ממש, מסמנים תמרורי אזהרה באשר ליציבותה בעתיד של הדמוקרטיה שנבנתה בישראל. מדינת ישראל הצליחה לקיים כאן משטר דמוקרטי יציב בתנאים קשים. ספק אם כל חברה אחרת היתה יכולה להתמודד בתנאים הקשים שלנו, עם שמירה על ערכי הדמוקרטיה. בתקופת חרום ביטחונית שבה היתה המדינה נתונה עם הקמתה, בתקופה של קשיים כלכליים שאפיינו את שנותיה הראשונות ואנחנו יודעים מה קרה במשטרים כתוצאה מהתדרדרויות כלכליות, בתקופה שקלטה עליות שונות וגשרה על פני קבוצות אוכלוסייה שכל אחת מכן באה מרקע שונה, והביאה אתה את תרבותה ומנהגיה לחברה המתהווה. בתקופות של מלחמות, ובכל אלה נשמרו ערכי היסוד הדמוקרטיים אשר הונחו ע"י דור המייסדים, עם ההכרזה על הקמת המדינה.

שיטת המשטר של ישראל ושיטת המשפט כחלק ממנה, צמחו במציאות של מדינה ללא חוקה פורמלית, הנאלצת להתמודד עם בעיות בטחון שליוו את כל שנותיה, והכל בקרב חברה מורכבת, רבת פנים ותרבויות.

מסיבה זו, כולנו יוצאים מהנחה גם היום, שהדמוקרטיה הישראלית מושתתת על בסיס איתן, ותוכל להתמודד עם האתגרים הניצבים בפניה כפי שהיא עשתה למעלה משישים שנה. ואכן, יש לנו יסוד להישאר אופטימיים. עם זאת, עלינו להיות מודעים לכך, כי הדמוקרטיה בישראל איננה מובנת מאליה, ויש להשקיע בטיפוח ערכיה, כדי להבטיח את המשך קיומה, גם למען ילדינו ונכדינו. על כולנו, בתפקידים השונים אותם אנחנו ממלאים, מוטלת החובה לפעול להגנה על אופיו הדמוקרטי של המשטר בישראל.

הדו"ח שהונח לפנינו היום, מדגיש עובדות הידועות לנו ומדאיגות אותנו מזה זמן. ואני מצטטת: ישראל היא חברה שסועה, שיש בה מתחים חברתיים חריפים הבאים לידי ביטוי ביחסים בעייתיים בין הקבוצות המרכיבות אותה. בין התופעות המסכנות אותנו ומחייבות התייחסות והשקעה לשם עקירתן משורש, בולטת בימים אלה האלימות הרבה שפשתה בקרב החברה הישראלית, הפערים ההולכים ומתרחבים בין קבוצות האוכלוסייה השונות על מושגיהם. היחס לשיח הפוליטי שהוא לא פעם בלתי מאוזן, והיה לשיח קיצוני ותוקפני. שיח הגולש לא פעם לביטויי הסתה ושנאה. העדר הסובלנות כלפי קבוצות מיעוטים. העדר ההכרה בזכותו של האחר לקיים את אורח החיים משלו, תוך שמירה על כבוד האדם שלו. עלינו להציב נגד עינינו כמטרה חינוכית וערכית מהמעלה הראשונה, את ההימנעות משימוש בכוח או הפעלת כוח לפתרון סכסוכים, לכפיית ערכים. את ההקפדה על כיבודן של התרבויות השונות מהן מורכב הפסיפס החברתי שלנו, ואת ההגנה על זכויות האדם, שכן בלעדי אלה – לא תשרוד החברה בישראל כחברה דמוקרטית. התקופה האחרונה בה נחשפות תופעות של זלזול בחוק, הפרת חוק בראש חוצות, תקופה המאופיינת בהגברת המתח בין חילונים לחרדים, המאופיינת בהעמקת הקרע והחשדנות ביחסים בין יהודים לערבים, אפליית הנשים, פגיעה בהן בשן נטיותיהן המיניות, פגיעה בנשים וילדים, בחלשים בחברה, ואנו שומעים על תופעות של התעללות בצבא, של אלימות בבתי הספר – כל אלה הם סממנים של חולשה העלולה לסכן את החברה שלנו ולכרסם בחוסנה.

ההתבטאויות הקיצוניות וחוסר הסובלנות מעודדים את השימוש בכוח. צריך לזכור כי אלימות גוררת אלימות. דומה כי היום אנחנו קרובים, אני מקווה שלא ממש, למצב של שליחת יד איש ברעהו, ויש להיזהר מהתדרדרות במדרון החלקלק. החשש המלווה אותנו כשאנו שואלים היכן התופעות האלה תיעצרנה – הוא חשש כבד, ואין להשאיר את ההתפתחויות ליד המקרה. יש לפעול להשלטת חוק לריסון התופעות השליליות, לעקירת האלימות משורש, לסובלנות ולכיבוד האדם וחירותו, ולפעול לכך שכיבוד החוק יהיה נחלת הכלל והפרט, והרשויות תפעלנה במסגרת החוק ולהשלטת החוק.

חיזוק ערכיה הדמוקרטיים של החברה בישראל, מחייב שינוי סדרי עדיפויות חברתיים, והדבר בידינו. הקטנת הפערים החברתיים, בניית תשתית חוקתית הולמת, חיזוק מערכת המשפט וחיזוק מערכת החינוך – הם תנאים הכרחיים להמשך קיומו של המשטר הדמוקרטי

ולביסוסה של חברה בריאה בישראל. עלינו לשקוד על טיפוח החינוך לערכי הדמוקרטיה, לערכי המשפט, לקידום הערכים היהודיים והערכים האוניברסליים שעליהם מושתת המשטר הדמוקרטי בישראל.

הישגיה של המדינה בתחום המשפט, כמו גם בתחום המדע, החינוך והתרבות, הם הכלים שיש בהם כדי לסייע ולשמר את אופייה הדמוקרטי של המדינה. אין ספק כי חוסנה הדמוקרטי הערכי והמוסרי של ישראל, חיוני כדי להבטיח את עצם קיומנו כמדינה, ואינו פחות חשוב מביטחוננו הפיזי.

את אלה נוכל לשמר באמצעות קידום ופיתוח מתמידים של מערכת החינוך. באמצעות חינוך מהגיל הרך ועד לבגרות, עד לתיכון ועד לחינוך האקדמי, לקיים מסגרות בהן נוכל לתת ביטוי לחשיבות הקריטית שיש להטמעה של עקרונות הדמוקרטיה, הן בפן המוסדי הנוגע להיכרות עם מוסדות השלטון השונים, והתפקידים המוטלים עליהם, והן בפן הערכי הנוגע לזכויות אדם, ליחס כלפי קבוצות מיעוט ולסובלנות כלפי השונה ממך.

ערכי הדמוקרטיה אינם מילים גבוהות. טיפוחם מחייב עשייה קונקרטית להטמעתם. ממצאי הדו"ח מאשרים את הידוע לנו משכבר. יש פער בין שיח הזכויות שהתפתח בישראל מאז חקיקת חוק היסוד, חוק יסוד כבוד האדם וחירותו בשנות התשעים, ובתחילת העשור הנוכחי, לבין הנכונות ליישם ולקיים את הזכויות שתאורטית הכל מכירים בהן. הזכות לשוויון של כל אזרחי ישראל, בלא קשר למוצאם, דתם ומינם – חרותה במבנה הדמוקרטי של ישראל מאז הקמתה, אך ישנו פער בין ההכרה לבין הנכונות ליישם את השוויון בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית.

הערכים הבסיסיים של החברה בישראל עוגנו במסמכים המכוננים שלה, במגילת העצמאות ובחוקי היסוד. הם באו לידי ביטוי בחקיקת הכנסת והיו חלק מקונצנזוס חברתי. אירוע הקונצנזוס באשר למוסדות הדמוקרטיים ובאשר לתפקידן של שלוש רשויות הממשל: הרשות המחוקקת, המבצעת או השופטת – עשוי לערער את המבנה. גם ערעור הקונצנזוס הערכי המבוסס על הכרה בזכויות אדם וכיבוד חוק, בשלטון הפועל במסגרת החוק, מסכן את קיומנו הדמוקרטי, ועל שמירתם של אלו מופקדות שלוש הרשויות השלטוניות. יש לעשות לחיזוק מעמדן ולשמירה על האיזון הנכון ביניהן.

עלינו לקדם יצירת הבנה בין הקבוצות השונות בחברה, תוך מתן אפשרות לכל אחת מהן להתקדם תוך כיבוד הזכות של היחיד ושל

הקבוצות ללא הפרעה, ללא פגיעה בזכויותיהם, תוך התחשבות זה בזה.

הדו"ח שלפנינו רק מחזק את ההכרה והמסקנה כי עלינו לעשות הכל, כדי לעקור את תחושת הניכור, הזרות והעוינות בין הקבוצות השונות. בקום המדינה היתה הסיסמה של כור היתוך ומיזוג הגלויות התכלית שעמדה נגד עיני דור המייסדים. במבט לאחור נראה כי הדרך רצופת הכוונות הטובות להשגת התכלית הזאת – תרמה לא אחת גם לתחושת קיפוח בקרב קבוצות שחשו כי התרבויות שהביאו עמן נשללו מהן או הודחקו, לימים היה רצון רב לחזק את התרבויות הנפרדות, ולתת ביטוי לכל אחת מהקבוצות בחברה. תהליכים אלה, בתקופות השונות, גם הן לא הביאו תמיד לאיזון הדרוש בהטמעת הערכים והשילוב בין התרבויות. התפתחו תופעות של כיתוב וחיכוך בין הקבוצות השונות. המשימה שמוטלת כיום על כל המופקדים על המוסדות הדמוקרטיים היא לאחות את הקרעים, להגביר את האמון במוסדות השלטוניים, לתת ביטוי מעשי לערכי השוויון בחברה, ולאכוף חוק ככל הנדרש להשלטת ערכי המשפט.

כמי שמייצגת בפורום אשר התכנס כאן היום את הרשות השופטת, אני מבקשת להדגיש את חשיבותה של מערכת המשפט במאמץ החיוני לשמירת ערכי הדמוקרטיה. בית המשפט בכלל ובית המשפט העליון בפרט, מייצגים את הצורך לקיים ולקדם את הערכים הדמוקרטיים. תפקידו של בית המשפט בהכרעה על סכסוכים, לייצג את אינטרס הציבור בהגנה על שלטון החוק וכיבוד החוק, והוא מופקד גם על אבטחת כיבוד החוק ומוסדות השלטון. בית המשפט יתערב למימוש ערכי השוויון והחרות בחברה, יעמוד על הצורך בהתאמת המשפט למציאות המתחדשת והמשתנה, ועל קיום המשפט במציאות הישראלית הלכה למעשה. אולם כולנו יודעים כי במשפט כשהוא לעצמו, אין מספיק כוח למימוש ערכי הדמוקרטיה, רק שיתוף כל מוסדות השלטון בכל הגופים המעורבים בעשייה החברתית. במציאות הקיימת לנוכח הצורך להגן על זכויות ולהבטיח את ערכי השוויון, ולקיים חברה שבה הפערים בקרב שכבות האוכלוסייה יצטמצמו, לקיים חברה שומרת חוק ומחנכת לערכי הדמוקרטיה, נדע כי בלא עבודה חברתית, ציבורית, התנדבותית ומוסדית, בלא שילוב ידיים של המערכות השלטוניות והאזרחיות, תפגע קשה המטרה של שמירת החברה בישראל וערכיה הדמוקרטיים. כשם שבלי הפעילות השיפוטית של בתי המשפט בישראל לא ניתן יהיה ליישם את

הנורמות הראויות ולהגן על זכויות האדם ואכיפתו, כמתחייב מאופייה הדמוקרטי של החברה בישראל. בסיכומי הדיון, דומה שעלינו להכיר בכך שיש לרכז את כל המאמצים לאיחוי הקרעים, לסובלנות ולמרכזיותו של האדם באשר הוא, במרקם החיים הדמוקרטיים של החברה בישראל. אריק כרמון: תודה לנשיאת בית המשפט העליון. אני מתכבד להזמין את שר החינוך ח"כ גדעון סער לשאת את דברו.

שר החינוך גדעון סער: מכובדי נשיא המדינה, לא נסתרו מעינינו אחוזי התמיכה הגבוהים שלהם אתה זוכה לפי המדדים שהוצגו כאן. אני רוצה להודות לך שאתה מארח את הכנס הזה ומארח אותנו כאן. ידידי יו"ר הכנסת ח"כ ראובן ריבלין, אני רוצה לברך ולשבח את הדברים הנכונים שלך והאמיצים בדבר הצורך בשותפות אזרחית עם ערביי ישראל. גבירתי נשיאת בית המשפט העליון, מכובדי ד"ר אריק כרמון נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה, שגרירים, חברי הסגל הדיפלומטי, קהל נכבד: כל קודמי אמרו כאן דברים נוכחים, ונשיאת בית המשפט העליון היטיבה לתאר את היסודות והמרכיבים המהותיים הערכיים של הדמוקרטיה. ואת העובדה שהחינוך הוא הביטחון האמיתי האישי והלאומי של כולנו. כבי' נשיא המדינה עמד על כך שהדמוקרטיה במהותה היא פשרה. הפשרה איננה הכרח בל יגונה, הפשרה היא מאפשרת את הקיום של כל החברה האנושית. יו"ר הכנסת התייחס למערכת היחסים הטעונה, המורכבת שלנו עם ערביי ישראל, שמחייבת היום גישה שונה, בראש ובראשונה רצון לקיים דיאלוג אמיתי ולא התנצחות. בכלל היום נדרשת גישה ממלכתית, גישה מאחדת שתלכד את ישראל סביב ערכים משותפים, יסודיים ותעצור תהליכים של קיטוב ופרגמנטציה והתפוררות של החברה שלנו.

אני רוצה בדברי להתמקד בנושא מסוים אשר מצאתי לו מתוך הנתונים של מדד הדמוקרטיה הישראלית שנת 2009 בעיה שאני רוצה גם להציע לה כיוון של פתרון. ואני אתחיל משלושה או ארבעה נתונים שיש במדד הזה. נקודה ראשונה, אחוז גבוה מאד, 88 אחוז מהיהודים הוותיקים ו-76 אחוז מהעולים גאים להיות ישראלים. זה חשוב, זה גם קצת שונה מהתמונה הקודרת שהרבה מאד פעמים מנסים לצייר. אחוז מאד גבוה מצהיר על הרצון שלו להמשיך לחיות בארץ. אבל נתון אחר מלמד אותנו שרוב האזרחים בארץ מאמינים שאין להם השפעה. לדעתי יש לכך קשר ישיר לנתון שלישי שמופיע והוא ידוע לנו, והוא מופיע גם במדד, הוא שעור ההשתתפות

בבחירות. בהשוואה בין לאומית אנחנו עומדים במקום ה-19 מתוך 36 מדינות עם 62.5 אחוזי בבחירות הכלליות. לכאורה, זה מקום טוב באמצע, אבל זה רק לכאורה, כי התהליך שמדינת ישראל והחברה הישראלית עוברות, הוא תהליך של ירידה קבועה ומתמדת באחוזי ההשתתפות בבחירות, גם בבחירות הכלליות בראש ובראשונה, אבל גם בבחירות לרשויות מקומיות. אנחנו היינו באחוזי השתתפות מאד גבוהים ביחס לעולם הדמוקרטי של מעל 80 אחוז עד לתקופה לא כל כך רחוקה. ואנחנו חיים בשיטה שמאד מעודדת ייצוגיות, ושיטות שמעודדות ייצוגיות, בדרך כלל מעודדות השתתפות פוליטית, בדרך כלל של קבוצות מיעוט. וכל זה קורה בחברה שגם המדד הזה מעלה שהיא מאד מתעניינת בפוליטיקה. אז בהשוואה שהבאתם במדד, השוואה בין לאומית, מקום שלישי מתוך 32 מדינות, וזה בוודאי נתון גבוה מאד.

מה זה אומר? איך אפשר להתייחס בצורה מלאה לנתונים האלה? הישראלים אוהבים את ישראל, לא מאמינים במערכת הפוליטית שלה, מתעניינים בפוליטיקה, אבל הולכים ומתרחקים ממעורבות ומהשתתפות פוליטית. זה המצב, וזה מצב מסוכן. כי הסכנה הגדולה ביותר למשטר דמוקרטי, היא חוסר אמון ביכולת ההשפעה של האזרחים וביכולת לחולל שינוי. יש בכל משטר דמוקרטי אכזבה מממשלה מסוימת, אכזבה משלטון מסוים, זאת כמעט טיבה של הדמוקרטיה. הסכנה היא, חוסר אמון בשיטת המשטר, אי אמון ביכולת, באפשרות לחולל שינוי באמצעות הכלים שהמשטר הדמוקרטי מעמיד לנו, מחופש הביטוי, חופש ההפגנה, המחאה, ועד להשתתפות בבחירות. זה כשזה מגיע לרמות גבוהות עלול לסכן את הדמוקרטיה, כי זה מבטא ייאוש מהתהליך הדמוקרטי עצמו. אני חושש שאם אנחנו לא נטפל, אם אנחנו לא נבחן את הדברים בצורה נכונה ולא נציע כיוון חדש, אנחנו נמשיך לראות ירידה באחוזי ההשתתפות בתהליך הדמוקרטי, ובסופו של דבר, אנחנו לא חיים במדינה שיכולה לחיות עם אחוזי השתתפות נמוכים בתהליך הדמוקרטיה, כי ההחלטות שמתקבלות אצלנו הן החלטות של חיים ומוות, הן החלטות של מלחמה ושלוש, הן החלטות שדורשות רמה גבוהה של לגיטימציה ציבורית ורמה גבוהה של לגיטימציה ציבורית קשה להשיג עם רמה נמוכה של השתתפות פוליטית ואזרחית.

ואת הקשר אנחנו רואים בנתונים, בכמיהה למנהיגים חזקים, או לממשלות מומחים או לכל וורסיה שהיא בעצם מנוגדת לרעיון הדמוקרטי במובן הערכי, במובן המהותי שלה. אני במשך שנים הייתי

מאד שמרן, מאד זהיר לגבי שינוי, או לגבי שינויים בשיטת המשטר שלנו. האמנתי ואני מאמין שבנושאים האלה, הזהירות, שיקול הדעת חשובים, אסור להיכנס לשינויים דחופים מדי כמה שני במה שנוגע לעקרונות של שיטת משטר. זה תמיד נכון, אבל אסור שזה ימנע מאתנו מלראות את המצב לאשורו.

אנחנו צריכים לשאול את עצמנו: אם זאת הבעיה, מה תורם או מה גורם לתהליכים האלה של ניכור של הציבור מהמערכת הפוליטית. ויש הסברים שונים, אבל לי נדמה שהסבר די טוב הוא אחת הנקודות המשמעותיות היא העובדה שאנחנו חיים במשטר של דמוקרטיה עקיפה. לא במשטר של דמוקרטיה ישירה. אין הרבה מדינות בעולם המערבי שחיות באופן מלא בשיטה הזאת, להסביר, אנחנו בוחרים, אנחנו לא בוחרים בנציגים שלנו, אנחנו בוחרים במפלגות, בעצם אין לאזרחים את היכולת לבחור במישרין בנציגים. לציבור הרחב אין יכולת השפעה ולא יכול להיות לו נציג, הוא יכול לבחור במפלגה אבל לא יכול להיות לו נציג שהוא בחר. וחלק ניכר מנציגי הציבור, מחברי הכנסת, בכלל לא נבחרו. בכנסת הזאת יש שיפור, בכנסת הקודמת רוב חברי הכנסת לא נבחרו, אלא מונו ע"י ראש המפלגה, ע"י רבנים, זה לא חשוב, הם לא נבחרו, הם מונו, ויש הבדל מהותי בין אדם שנבחר בין זיקת המחויבות העיקרית שלו לבין אדם שלא נבחר. ועדיין בכנסת יש אחוז מאד גבוה של אנשים שלא נבחרו, אז אנחנו מדברים על שיטה שבה הציבור לא בוחר במישרין את נציגיו וחלק ניכר מנציגי הציבור לא נבחרו בכלל ע"י הציבור, גם לא בתהליך דמוקרטי פנימי בתוך מפלגה.

ובמצב הזה, חובת הנאמנות, הרבה מאד פעמים איננה לציבור, אלא לאדם מסוים – זה דבר שגורם לניתוק מהציבור, אין את אותו מושג שנקרא בלעז accountability ואצלנו תרגמו את זה דיווחיות, אחריותיות, בכל אופן התרגום לא משכנע כמו הביטוי במקור. ובעיקר אין תחושה, ונתקלים בזה הרבה פעמים כשמשוחחים עם האזרחים, אין להרבה מאד אזרחים תחושה שמישהו מייצג אותם. וזו תחושה מאד חשובה.

לזה יש משמעות מאד מרחיקת לכת: דמוקרטיה היא לא רק תהליכים טכניים, והמסקנה שלי, שנדרש שינוי שבמרכזו מתן השפעה לציבור על בחירת הנציגים שלו. חייב להיות מרכיב של בחירה ישירה, שבה משתתף הציבור, מרכיב שבו כל אזרח וכל אזרחית יכול לבחור, יכולה לבחור את נציגיו או נציגותיו.

אין אפשרות כרגע להרחיב, אבל אני ממש על קצה המזלג אתאר מספר אופציות שיכולות להיות לשיטה שונה או לשינוי כזה. אחת, זה תהליך של פריימריס, תהליך של בחירות פנימיות שמשתתף בו או נקרא להשתתף בו או יכול להשתתף בו כלל הציבור, כמו שקיים למשל בארה"ב. אפשרות שניה היא דבר שנקרא החוק הדני, כמדומני, אפשרות של השפעה על רשימת המועמדים, ז"א להישאר על אותה שיטה של בחירה של רשימות, אבל שהציבור יוכל בפתק ההצבעה, או בצד השני של פתק ההצבעה, לדרג לפי שיקול דעתו, או לפי בחירתו את רשימת המועמדים. ואז יש כבר מרכיב של בחירה, ומרכיב של בחירה עם מימד פרסונלי.

אפשרות שלישית היא שילוב מרכיב של בחירות אזוריות אישיות ושיטת הבחירות שלנו לכנסת, וכאן כמובן הדבר פתוח, כמה ייבחרו בשיטה יחסית, כמה בבחירה האזורית, כמה נציגים ייבחרו בכל אזור, מי יקבע את האזורים – יש הרבה מאד שאלות, אבל בחירות אזוריות הן בחירות שיש בהן ממד של בחירה אישית. וצריך לשקול בזהירות, בשיקול דעת, ביישוב הדעת את החלופות הללו. יכול מאד להיות שיש עוד חלופות. אבל בסופו של דבר צריך להגיע לשיטה שיש בה מרכיב של בחירה אישית. יש בה מרכיב של בחירה ישירה, על מנת שהציבור יחוש שותפות לתהליך הדמוקרטי, על מנת שהציבור ירגיש שהוא יכול לשנות, על מנת שהציבור ירגיש שיש לו נציגים בכנסת. ואם זה לא יקרה, אני מאד חושש שאותם תהליכים שתיארת אותם ושבעצם תיארת אותם על בסיס הנתונים שפורסמו במחקר, הם אותם תהליכים ימשיכו להחריף.

הצעד הראשון לפני שמציעים פתרון, הוא להבין את הבעיה, ואם אנחנו כולנו, אם המערכת שלנו תכיר את הבעיה, ואם הציבור וכלי התקשורת יעסקו בבעיה הזאת, יש סיכוי שנגיע יותר מהר גם לפתרון מוסכם. תודה רבה על ההקשבה.

אריק כרמון: אדוני שר החינוך, תודה רבה לך על דבריך. אני רוצה לציין בפניך ובפני הציבור, מי כמוך יודע, אנחנו שוקדים במכון הישראלי לדמוקרטיה, בדיוק על אלטרנטיבות בכיוון שאתה הצעת. בכנסת הקודמת הצעת חוק והתחלנו ללבן אותה, אנחנו ממש בימים אלה מקימים צוות שיבדוק מהו המודל שעשוי להתאים ביותר למציאות שלנו, ודברייך החשובים הם בבחינת זריקת עידוד בכיוון הזה. אני רוצה בתום החלק הראשון של הכנס הזה, להודות לך כב' הנשיא, על שפרשת את חסותך על הכנס הזה. אני רוצה להודות לסגל הנאמן של בית הנשיא על שיתוף הפעולה עם חברותי במכון הישראלי

לדמוקרטיה, שיתוף הפעולה הזה הוא מאחרי ההצלחה של הכנס. תודה רבה.

הקהל של הצלמים מבקש מאתנו לחזור על התמונה. היא לא הצליחה. תודה רבה. אני מבקש להודות לכל המשתתפים – תם החלק הראשון. ירדו המשתתפים, יעלה הפנל מיד כשירדו המכובדים, ואנחנו נמשיך בחלקו השני של הכינוס. תודה רבה.

תם החלק הראשון של הכינוס.

אריק כרמון: אני רוצה לבקש מכולם לשבת. המהלך החריג השנה הוא תוצאה, כפי שציינתי קודם, של כינוס המליאה. אני מבקש מחברי הפנל, פרופ' מגידל חאג', הרב רפי פוירשטיין, פרופ' לריסה רוניק ומר מיכאל פיליפוב לעלות לבמה. אני מבקש מהנשארים לשבת. אנחנו נציג ארבע נקודות מדד על מדע ודמוקרטיה, אנחנו קצת בפיגור, אבל לא נכנס לפיגור גדול מדי. מה שהייתי מציע, כל אחד מחברי הפנל יציג את דבריו ולאחר מכן, אם יוותר לנו זמן, אפשר יהיה להעיר אחד על דברי רעהו. אני מתכבד להזמין כפותח את הדברים בפנל, את חברי פרופ' מגידל חאג', סגן נשיא ודיקן למחקר באוניברסיטת חיפה. בבקשה.

מגידל חאג': שלום לכולם. אני קודם כל שמח להשתתף בכנס הזה. אני רוצה לברך את המכון לדמוקרטיה על הכנס השנתי שהוא עושה ועל הפעילות למען קידום הדמוקרטיה והדיאלוג בחברה הישראלית. בדברי הקצרים אני אתמקד בכמה נקודות. א. אני אתמקד בעמדות של העולים מחבר העמים. ציפית שאני אתמקד בעמדות של הערבים וכלפי הערבים – אני לשם שינוי אתמקד בנושא הזה וגם אגיד לכם למה. אבל גם אתייחס לעמדות של העולים כלפי המיעוט הערבי בישראל, ואדון בשאלה מה הלאה, מה בעצם אנחנו אמורים לעשות על מנת לשפר את התמונה, ועל מנת להפגיש בין הזהויות השונות, כי זו השאלה שאתה מתמודדת כל המדינות הדמוקרטיות בעולם, ומבחינתי קבוצת ההשוואה היא לא מדינות ערב – חבל שהנשיא הלך, כיוון שאני לא חושב שזו גאווה גדולה להשוות את מה שקורה כאן עם המצב בעולם הערבי, כאשר 70 אחוז מהעולם הערבי הם אנאלפביתים ואפילו האחוז עוד הרבה יותר גבוה בקרב נשים, כאשר המשטרים בעצם הם משטרים שנמשכים, זה לא שזה לא דמוקרטיה אלא זה משטרים של משפחות ושל חמולות שכמובן לא מפליא שהעולם הערבי נמצא איפה שהוא נמצא היום. ולכן אני רוצה

להשוות את עצמי למדינות מתוקנות דמוקרטיות וגם להשוות את עצמנו למה שאנחנו צריכים להיות.

לגבי העולים, אני אמרתי שני אתמקד בעמדות שלהם, כי אני הייתי אחד הסוציולוגים הראשונים, כבר בשנות השמונים המאוחרות שהתמקד בגל העלייה הזו. אבל אני חייב להגיד לכם משהו אישי: כל פעם שאני מדבר על העולים, שואלים אותי: מה פתאום אתה מתמקד בעלייה? מה פתאום אתה מתעניין בה? כמובן, מאחורי המשפט הזה יש סטריאוטיפ, שכאילו כערבי אני אמור להסתפק בחקר של הערבים, כאשר אותה שאלה אף פעם לא שאלו לעמית יהודי שלי, מדוע הוא חוקר את האוכלוסייה הערבית. זה כמו גם לגבי נשים. חושבים שזה דבר טבעי שהנשים יחקרו את מעמד האישה, אבל לא את החברה הרחבה ובוודאי לא הגברים. אני חושב שזה גטו תרבותי שכבר 20 שנה אני החלטתי לצאת ממנו, וככל שחקרתי את החברה היהודית בישראל, אני הבנתי יותר את החברה הערבית בישראל.

מהן הנקודות המרכזיות: א. התרבות הפוליטית של העולים – זה לא מפתיע אותי, אני חקרתי את זה, ואני מזמן אמרתי שיש בעיה מבחינת העמדות של העולם בנושא הדמוקרטיה בכל נושא נתון. גם כלפי הערבים, גם כלפי נשים, גם כלפי המשפחה ובכל הרמות. כמובן ההסבר הפשוט הוא שהם באו מדיקטטורה שיש לה פחות כבוד לכוויות מיעוטים, שזה תלוי בסוציאליזציה הפוליטית שתלויה במדינת המקור זה הסבר חלקי, ואני מקבל אותו באופן חלקי.

אני חושב שנוסף לסוציאליזציה הפוליטית של העולים, יש לדבר גם על ההשפעה של הניכור שיש לעולים מול מה שקורה בחברה הישראלית. אנחנו ראינו, אני לא רוצה לחזור על הנתונים, על מידת ההצלחה מבחינת קליטת העלייה, אבל גם כן הניכור שקיים בקרב העולים, מההתייחסות של החברה הוותיקה, ונכון אמר הנשיא, שיש בעיה בחברה הישראלית מבחינת ההתייחסות לשונה. החברה הישראלית היא חברה מתייגת, היא תמיד מתייחסת לאדם לא כאדם, אלא כשייך לקבוצה מסוימת. ובוודאי שהעולים בישראל מרגישים את זה, כל גלי העלייה, גם העלייה הזאת.

נכון שהחברה הישראלית השלימה עם קיום העלייה, אבל אולי פחות השלימה עם קיום העולים. מה שאמר לי אחד הקולגות פעם, בישראל אוהבים עליה, אבל פחות אוהבים עולים. וזה אנחנו רואים מבחינת העמדות של הוותיקים כלפי העלייה. לסיכום אני רוצה להגיד, שהבעיה היא לא כלכלית, כיוון שיש באמת הצלחה גדולה מבחינת הקליטה, של אוכלוסייה שהגדילה את אוכלוסיית המדינה ב-20 אחוז.

למקרה הזה אין אח ורע בעולם, הבעיה העיקרית היא קליטה תרבותית, היא בעצם להתרגל לדפוס חדש של חשיבה לאתגרים שהעולים מציבים בפני החברה הישראלית, כאשר בפעם הראשונה יש עליה שאומרת: אנחנו שונים, אנחנו רוצים להמשיך שונים, אנחנו גם, אולי יש לנו התנשאות תרבותית כלפי התרבות הישראלית, ואני רואה את זה בכל המחקרים שנעשו על העולים ממדינות חבר העמים, הם רוצים להשתלב בחברה הישראלית, אבל כקולקטיב מעמדת כוח ולא להיטמע מעמדת חולשה. לכן הם רוצים דיאלוג עם החברה הישראלית, דיאלוג תרבותי שבו הם גם נותנים, אבל גם משפיעים על החברה הישראלית.

באשר לעמדות כלפי הערבים. כן, העמדות גם לא מפתיעות אותי, כי אני חקרתי את זה, אני חושב שיש להם עמדות הרבה יותר ניציות מכל חברה אחרת בחברה הישראלית, גם כלפי תהליך השלום אבל גם כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל, וזה ניתן באופן חלקי גם להסביר אותו על הרקע ממנו העולים באו. אבל אין מנוס מלהתייחס להשפעת התרבות האתנוצנטרית בחברה הישראלית, שבאה לידי ביטוי בכל נתוני הסקרים הקודמים וגם נתוני הסקר הזה. ובצל של קונפליקט מתמשך, הרי הערבים בישראל נתפשים כחלק מהאויב, כסיכון בטחוני, ולכן טבעי אולי לראות בהם לא שווים. וזה אחד הדברים המסוכנים ביותר שאני רואה, כאשר חלק גדול מהציבור היהודי בישראל, וחלק עוד יותר גדול מהעולים, רואים בערבים בישראל אובייקט טבעי לאפליה. זה לא מסוכן רק כלפי האוכלוסייה הערבית, זה מסוכן כלפי הדמוקרטיה הישראלית וכלפי החברה הישראלית בכלל.

מבט לעתיד מה הלאה: השאלה הגדולה היא לא רק איך מסבירים את הנתונים של מדד הדמוקרטיה, אלא איך באמת מתקדמים הלאה. אני חושב שכאן אנחנו חייבים לצאת מתפישה מבלי להמעיט מהסכנות החיצוניות המאיימות על מדינת ישראל, בעיני הסכנות הפנימיות הן הרבה יותר מאיימות על עתידה, על קיומה ועל חוסנה של מדינת ישראל. ובין הסכנות האלה, אין ספק שזו האלימות, השסעים ההולכים ומעמיקים בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית, הפערים החברתיים, התרחבות הפער בין הציבור הרחב ובין המנהיגות הפוליטית ומוסדות השלטון, והשחיקה המתמשכת בערכי הדמוקרטיה. אלה הסכנות המרכזיות שחייבות להדאיג כל אזרח חפץ חיים וכל אזרח שעתיד המדינה חשובה לו.

מה ההצעות: א. אני חושב שחייבים להרחיב את גבולות הלגיטימציה בחברה הישראלית, על מנת לכלול את כל הקבוצות, כולל ערבים, כולל עולים, כל קבוצה שונה שבתוך הפסיפס הזה של מדינת ישראל, הרב תרבותיות שבה, תהיה מקור כוח ולא מקור חולשה. יש לצמצם את הפער בין המבנה החברתי לבין התרבות הפוליטית בחברה הישראלית, כי מבחינת המבנה החברתי של ישראל, אולי ישראל היא אחת המדינות הכי רב תרבותיות בעולם. אבל מבחינת הקונצפציה הפוליטית, התרבות הפוליטית, אין רב תרבותיות בישראל. כפי שאמר קימרלינג המנוח, יש לנו ריבוי תרבויות ולא רב תרבותיות. ולכן אין מנוס, אנחנו חייבים לפתח קונצפציה חדשה גם בציבור הרחב, גם במערכת החינוך וחבל ששר החינוך לא נמצא. אני חושב שמערכת החינוך בישראל נטולה כל חינוך לרב תרבותיות, לא רק בהקשר של ערבים ויהודים אלא אפילו בהקשר של יהודים ויהודים, ואני חושב שהדבר הזה פוגע בערך הבסיסי של להכיר. יש לנו פתגם בערבית שאומר: "האדם אויב למה שהוא לא מכיר" ואם אנחנו לא מכירים את האחר, אז בוודאי שאנחנו נשענים ביחס שלנו אליו על סטריאוטיפים ועל דעות קדומות ועל עיתונות ועל תקשורת שתמיד מזינים את הסטריאוטיפים האלה.

והדבר השני, בנוגע ליחס למיעוטים, אני מציע ללמוד מההיסטוריה. א. ההיסטוריה אומרת שהמאה ה-21 תהיה המאה של המלחמות הפנימיות בתוך המדינות. בשונה מהמאה ה-20, על כך רוב הסוציולוגים מסכימים, המאה ה-20 היתה המאה של המלחמות הגדולות בין המדינות: מלחמת העולם הראשונה, השנייה, וייטנאם, ועוד הרבה מלחמות, המלחמה הקרה – אבל המאה הזו תהיה המאה של מלחמות פנימיות בתוך המדינות על רקע של דת, גזע, על רקע אתני ועל רקע חברתי אחר, ולכן כל מדינה מתוקנת היום מחפשת איך לגשר על פני הפערים בין הקבוצות האחרות והשוונות, על מנת לקדם את היציבות שלה ואת השגשוג החברתי והכלכלי של כל חברה וחברה.

הדבר השני, אני חושב שאין יותר מסוכן, וזה למדנו מההיסטוריה, לכל מדינה כאשר המיעוט מגיע לתחושה שאין לו מה להפסיד. וכך הדרה דחיקה לפריפריה, אפליה ועמדות קיצוניות כלפי המיעוט ודה לגיטימציה, דוחפות בו יותר ויותר לתחושה הזאת שאין מה להפסיד. וזה מעמד מאד מסוכן לכל חברה ולכל מדינה, אבל גם אותה היסטוריה מלמדת אותנו שאין יותר מסוכן למיעוט מהנושא של בדלנות. המיעוט חייב להפנים בתוכו שבדלנות וקיפאון תרבותי פוגע

בראש ובראשונה במיעוט עצמו, וגם אין יותר מסוכן מהתלות וההתבטלות מבחינת דיון בבעיות של המיעוט. ז"א כאילו שאנחנו צריכים כמיעוט תמיד לחפש מ ישהו מבחוץ שיפתור את הבעיות שלנו.

אני חושב שזה חייב להיות בסיס שאם המיעוט הוא לא חלק מהפתרון, הוא תמיד יישאר חלק מהבעיה. זה אנחנו צריכים להפנים כאזרחים ערבים בישראל, זה אני אומר תמיד בפני כל האנשים שאני מדבר אתם, גם המנהיגות וגם הציבור הרחב. גם למדתי מההיסטוריה של העם היהודי, שכמיעוטים בכל מקום, העם היהודי הפנים את הערך של מצוינות כאסטרטגיה של הישרדות ולכן אני חושב שמיעוט חייב להצטיין ולא להתבכין. ז"א הוא חייב לראות בערך של מצוינות כערך הבסיסי ביותר שחייב להיות במערכת החינוך, בחינוך שלנו בבית, במשפחה ובכל מקום.

אבל מצד שני, גם הרוב צריך להפנים שהוא חייב לתת למיעוט את התנאי הבסיסי וההוגן לתחרות. אין כל סיבה בעולם לראות במדינת ישראל היום מצד אחד מהפכה בתחום ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל, כאשר הנשים בפעם הראשונה הם יותר מ-50 אחוז מהאקדמאים הערבים, כאשר אנחנו רואים באמת כ-50 אלף אקדמאים ערביים בעלי תעודת BA ומעלה ועוד הרבה סטטיסטיקות. אבל מצד שני, ככל שהערבי משכיל יותר במדינת ישראל, יש לו פחות הזדמנות להיקלט בקרב קבוצת הרוב. למקרה הזה אין אח ורע בשום מדינה דמוקרטית בעולם. בכל מדינה דמוקרטית, ככל שהמיעוט משכיל יותר, יש לו יותר סיכויים להיקלט בקרב הרוב. זה קרש קפיצה.

אבל פה להפך, הכלכלה קלטה את הערבים בשוליים, ככל שהם משכילים יותר, יש להם דרך אחת, לחזור לישוב שלהם ולהתמודד עם הערבים האחרים על העמדות הקטנות הקיימות שם בשלטון המקומי וגם בתחומים האחרים, בעיקר בתחום ההוראה. 42 אחוז מהאקדמאים הערביים עובדים במערכת החינוך, לא בגלל שכולם בחרו להיות שם, אלא בגלל חוסר אלטרנטיבה. כי הערבי, כפי שאני תיארתי את זה בכאב, בהרבה מקרים מסיים עם שתי תעודות את האקדמיה: תעודה אקדמית ותעודת מובטל. ולכן במקום להיות מובטל, הוא הולך לתחום החינוך. זה מצב אבסורדי. זה בזבוז של כוח אדם, זה בזבוז כלכלי, וזה תסכול ואנחנו צריכים פה ללמוד באמת מההיסטוריה, אין לנו מצב יותר מסוכן מאשר אליטה מתוסכלת בקרב המיעוט. כי אליטה מתוסכלת בקרב המיעוט היא

מרשם בטוח להקצנה, וזה בדיוק הבסיס שעליו צריכים באמת לפעול, כאשר רוצים לקדם את הנושא הזה.

ודבר אחרון, בקשר לנושא של חינוך לרב תרבותיות. אני חושב שאם אנחנו נשכיל להכיר את התרבות של האחר, אנחנו נעשה קודם כל טוב לעצמנו, נחזק גם את הזהות שלנו. אני רוצה לציין, שכאילו לא היה מספיק שלמדתי עברית בביה"ס התיכון, כי התלמיד הערבי לומד עברית אפילו יותר ממה שהוא לומד ערבית. הוא לומד תנ"ך, תלמוד, פרקי אבות, משנה, הוא לומד את ביאליק, ולפעמים הוא חושב שהוא משורר לאומי פלשתיני, כי הוא מדבר על מולדת ועל גאווה לאומית וכו'. אבל כל זה בסדר, אני גם בתואר הראשון שלי באוניברסיטת חיפה למדתי ספרות עברית. בהתחלה בלי אידיאולוגיה, כי חשבתי סוציולוגיה אי אפשר לעשות עם זה שום דבר, אבל אולי עם עברית ניתן ללכת ולהיות מורה. אני גם גאה בזה שפרופ' עליזה שנהר היתה אחת המורות שלי באוניברסיטה. בדיעבד, אני לא השתמשתי בזה, כי הלכתי לאקדמיה.

אבל אני רוצה להגיד לכם, שלהכיר את השכן, את התרבות שלו, את המנטליות שלו, מבחינתי זה הא"ב של דו קיום בינינו, ולכן ההפסד הכי גדול של הציבור היהודי שלא מלמדים ערבית כשפת חובה. ההפסד הכי גדול למדינת ישראל, שהיא הממשיכה להיות עם הגוף במזרח והראש במערב. זה דבר בלתי אפשרי. אני חושב שמדינת ישראל היא חלק אינטגרלי מהמזרח התיכון, היא חייבת להרגיש את זה אפילו אם יש אוריינטציה אחרת, כי יש למדינה הזאת זכות קיום עם כל היופי שבה, אבל עם שאיפה לתקן את הבעיות שבתוכה.

ודבר אחרון, אני חושב שבכל מדינה, וגם במדינת ישראל, הבעיות של המיעוט צריכות להדאיג בראש ובראשונה את הממסד ואת הרוב, ולכן טוב שהמכון לדמוקרטיה דן בזה, אני חושב שזה לא מספיק, אנחנו חייבים להתחיל אולי לשרטט לעצמנו אסטרטגיה של דיאלוג בין אליטות, של קידום חינוך לרב תרבותיות במערכת החינוך, אולי של מודלים לקידום ושילוב מיעוטים בתחומים השונים, וגם אולי של אינטגרציה בין הזהויות, כפי שקראתם למושב הזה, כי אני חושב שמדינת ישראל עשירה בזהויות שלה, אבל הזהויות האלה התפתחו בצורה שזהות מנוגדת לשניה, והן יכולות להתפתח בצורה שזהות משלימה אחת את השניה. אם נתמודד עם הבעיות והאתגרים בצורה נכונה, אני בטוח שבעתיד ובעוד כמה שנים, מדד הדמוקרטיה אולי ייראה יותר חיובי ויותר מעודד. תודה רבה.

אריק כרמון: תודה רבה. כדאי לכם להמתין עוד כמה דקות, זה יהיה מכובד לנו ולכם, אנחנו ממשיכים, אנחנו לא נעבור את העוד 20 דקות. אני לקחתי כאן כדבר מובן מאליו שהציבור יודע שאחד החוקרים החשובים לגבי העלייה מבריה"מ לשעבר, זה פרופ' מג'דל חאגי, שהוא בנוסף להיותו סוציולוג בנושאים רחבים, מתמקד גם בנושא הזה. אתה זרקת לנו כאן כפפה, אני חושב שצריך לחבר עוד כמה מאמצים. לפי דעתי, הסקטוריליזציה בחברה הישראלית, העובדה שהיחיד משתייך לסקטור, ובתוך אותו סקטור מגדיר את עצמו בתור לא מה הוא, אלא מה הוא לא, הערבי איננו יהודי, היהודי איננו ערבי, החילוני איננו דתי, הדתי איננו חילוני וכו'. הדברים הללו יוצרים פריפריות גם גיאוגרפיות, אבל גם פריפריות תרבותיות. יכול מאד להיות התפישה האנכית הזאת, צריך להתחיל לשבור אותה בתפישה אחרת ששומרת על הזהויות, אבל יוצרת את האינטראקציה בצורות אחרות. אחד הרעיונות שאני חושב שאנחנו ניקח על עצמנו, לקחנו כבר ואנחנו רוצים לפתח אותם, זה מה שאמר כאן שר החינוך, במישור הפוליטי. אני חושב שחיזוק השלטון המקומי על חשבון שלטון מרכזי הוא בכיוון נוסף, כלומר, אני מעלה ממד מוסדי לדברים שאתה אמרת, ואני מכאן רוצה לעבור לחברי שיושב לימינך, הרב פוירשטיין, ובעצם לשים כפפה ואתגר גדול לפתחך. שליש מהעולים מבריה"מ לשעבר, לא נחשבים ליהודים. רות המואביה הפכה להיות בת עמנו כשאמרה: עמך עמי אלוהיך אלוהי, קודם כל ההכרזה הלאומית. למה שלא ניקח 300- אלף, נביא אותם לאצטדיון רמת גן, ובערב אחד נגייר אותם?

הרב פוירשטיין: שלום לכם, חברי היקר ד"ר אריק כרמון נשיא המכון, לפני שאני עונה לאתגר הקולקטיב שלך, אני שואל קודם כל איפה האצטדיון שיכיל את 300 אלף האיש האלה בדשא,

אריק כרמון: נעשה את זה בחמש נגלות

הרב פוירשטיין: אבל אני בטוח שתעשה גם את זה. ואני רוצה לומר, אריק שאני חושב שבדיון הזה, ובהמשך הקשר האמיץ בין ארגון צוהר שאני מייצג אותו כאן, לבין המכון, אני חושב שהמכון הולך ומחזק וכובש את מעמדו כנקודת מפגש, כצומת של מפגש בחברה הישראלית ואני מתחיל להרגיש בן בית. אני חושב שכולנו תולים הרבה תקוות בקשר הזה.

אני רוצה לקרוא לכם נתון מרתק שמשום מה עוד לא הוזכר כאן, אני חושב שפרופ' אולמן הזכירה אותו, אבל לא ממש בצורה מדויקת. אני קורא לכם מתוך הדו"ח, בעמ' 81: 56 אחוז מהיהודים

הוותיקים, סבורים שיש לעודד עולים שאינם יהודים לעבור גיור. 60 אחוז מהעולים נכתב בדו"ח, מסכימים עם הרעיון הזה. ממצא זה מפתיע, כותבים מחברי הדו"ח, לנוכח העובדה שרוב העולים חילוניים ותהליך הגיור אינו פשוט להם – ופה נקטו כנראה ב- under statement אני הייתי כותב את זה יותר חריף. אני חושב שגם לזה אתה רמזת. וכו' וכו'. התירוץ הוא כאן כנראה שלא כל העולים מודעים לקשיי התהליך.

בכל אופן נתון מדהים שמאד הפתיע אותי כשקראתי אותו, ופרופ' הרמן אמרה כשהציגה את הדו"ח, היא אמרה שנראה שהיהדות היא גורם הרבה יותר מרכזי בתחושת השייכות של העולים מחבר העמים, יותר אפילו מהשרות הצבאי, כך היא אמרה ואני מצטט מהזיכרון. מורי ורבותי, זרקת אתגר לפתחי, ואני רוצה כדרכו של יהודי טוב לזרוק אתגר לפתחך: לא יתכן, לא יתכן שמדינת ישראל תפקיד, אם באמת זה המפתח לאותה אינטגרציה של זהויות, כפי שנקרא המושב הזה, לאותה אינטגרציה של העולים, של העלייה הנפלאה הזאת, אני זוכר את עצמי כילד עומד בהפגנות ושר את הכחול ולבן זה דגל שלי, ואני מתבייש ממצאי המחקר הזה. כילד חיכיתי, הלכתי לקבל את פניה של אידה נודל בשדה התעופה ואת נתן שרנסקי בכניסה לירושלים. כך התחנכתי, כך גדלתי, ואני קורא מכאן, מהבימה המאד מכובדת הזאת, אני קורא מכאן לא להפקיד את שאלת האינטגרציה והזהות הזאת בידי סקטור שלא רואה בכך ערך, ואני רוצה לקרוא לכם קטע מפסק הדין של הרב שרמן, חבר בית הדין הרבני הגבוה, כשהוא פוסל אלפי גיורים רטרואקטיבית, מעשה אנטי הלכתי, אני חייב לומר לשבחו של הראשון לציון הרב עמר, שהוא לא התחשב ופסל אם צריך היה בכלל לפסול את הפסק הזה. אבל מרתק לראות את אחד הנימוקים, בעיני אחד הנימוקים החשובים, כדי להבין את מה שקורה היום בחברה הישראלית.

כותב הרב שרמן: יש זדון במעשה הגיור של הרב דרוקמן ובית דינו ובכל המערך הציוני הדתי של הגיור. יש זדון. מדוע יש זדון? כי הנימוק ההלכתי, שמכוון את צעדי בתי הדין המיוחדים לגיור, הוא הנימוק הבא, ואני מצטט מתוך פסק הדין שלו, כשהוא מצטט חשיבה – נקרא לזה – ציונית או ציונית דתית. וכך הוא אומר: רבים מאותם דיינים בבתי הדין המיוחדים, רואים במעשה הגיור שלהם מעשה מצוותי, משום – והוא מצטט – שבעידן של קיבוץ גלויות, בהסתכלות של אחריות לאומית, בתור מי שחרדים לעתידו של עם ישראל ואופיו

הרוחני והגשמי, אנחנו חייבים להקל בתהליך הזה של הגיור. אומר הרב שרמן: זו כוונת זדון אומר הרב שרמן: אותם דיינים הם חוטאים ומחטיאים במכוון. אין להכניס שיקול לאומי, שיקול ציוני, אחריות ציבורית לתוך השיח ההלכתי.

אני רוצה להפנות אתכם באותו הקשר לנתון שאותי זעזע, ואני באמת לא רוצה, אני חושב שבדיון כזה האחר הוא כל אחר, כולל האחר שאני הולך לדבר עליו עכשיו, שהוא האחר החרדי, שאיננו מיוצג כאן, ואני לא אומר את זה חלילה מתוך איזושהי מתקפה, אבל אני רוצה להחזיר לקדמת הבמה את המילה ציונות. נדמה לי שהיא נשמטה מכאן.

בעמ' 78 בגרף המאד חשוב, במובן מסוים המזעזע, אחד המזעזעים שנמצאים בדוח הזה, לדעתי, נשאלה השאלה: בדיעבד, מה דעתך על המשפט, בדיעבד: טוב היה אילו העלייה מחבר המדינות כלל לא היתה מתרחשת. ובכן, 32 אחוז מהציבור החרדי אומרים: אנחנו מסכימים במידה רבה. 26 אחוזים מהם אומרים: מסכימים במידה מסוימת. ז"א אם תיקחו את שני המסכימים, תגיעו כמעט ל-60 אחוז. אני לא גאה, אני לא סובל לדבר על סקטורים, אני לא רואה את עצמי כשייך לסקטור, אבל אני לא רוצה לעשות לעצמי חיים קלים, אני לא מתלהב ממה שלכאורה הסקטור שממנו אני בא ענה. כאן מדובר רק על 8 אחוז. 8 אחוז יותר מדי, אבל 8 אחוז שמסכימים עם המשפט הנורא הזה, ו-25 אחוז שמסכימים במידה מסוימת. זה עדיין לא 60 אחוז, זה 32 אחוז. איך אפשר להפקיד את שאלת הגיור ואת שאלת האינטגרציה בזהות היהודית בידי סקטור שלא רואה בעליה הזאת ברכה? זכותו, אנחנו צריכים לקבל כל אחד כמו שהוא, אנחנו רב תרבותיים, וכן רב תרבותיים, לא רב תרבותיים, אני מתנגד חריף לעמדה הזאת, תיארתי את האופן שבו גדלתי. אבל בדבר אחד צריכים להסכים: לא יתכן, שהגישה הזאת תהיה הגישה הדומיננטית. ישבה כאן נשיאת בית המשפט העליון, אתה הצטערת ששר החינוך איננו, גם אני מצטער שהוא איננו נמצא פה, אני מצטער שכב' נשיאת בית המשפט העליון איננה נמצאת כאן. אבל עד לפני כשנתיים, בית המשפט העליון דחה עתירה שבין היתר הגיש הארגון שאני שייך אליו, ארגון צוהר וארגונים אחרים, כולל ארגוני נשים, כנגד מינוי של 20 דיינים בבתי הדין הרבניים, 20 דיינים צעירים שהם יהיו נוף הדיינות, נוף בתי הדין ב-20-30 שנה הקרובות. מדובר על החלטה היסטורית וטענו שלא יתכן שדיינים שאינם מעורים, אני בכוונה לא אומר חרדים ולא חרדים, שלא מעורים בנות התרבות הפוליטי, שהם

אינם חלק מהחברה הישראלית, לא יתכן שהם ידונו בשאלות אקוטיות לעתידה של החברה הישראלית ולתוך הנושא הזה אני מוכן להכניס גם את שאלת המגדר ואת שאלת הנשים וכו'.

אני רואה שתי אופציות. אופציה אחת שגם אנחנו נתעשת, ואני בהחלט מרים את הכפפה הזאת שאריק מדבר עליה, בתוך הגבול ההלכתי, בתוך השיח ההלכתי, זה כמובן לא דיון הלכתי כרגע, יש מנעד רחב שלא אכנס לפרטיו, וניתן לפתור לא מעט מהשאלות ההלכתיות שעומדות לפנינו בשאלת הגיור, ולא אכנס כרגע לפרטים. ניתן להתמודד עם השאלה הזאת, ויש רצון להתמודד עם השאלה הזאת. אבל יש גורמי שמפריעים.

צומת אפשרית אחת, שהפוליטיקאים יתעשתו ויבינו שחבל ולא נכון לסחור בשאלה הזאת של השירותים הדתיים, להפוך אותה לשאלה מינורית, למכור אותה עבור אינטרסים לכאורה חשובים יותר. הנה דוגמה לפגיעה חריפה בשאלת האינטגרציה הזאת של זהויות, בגלל מקח וממכר פוליטי צר אופקים. צריך להבטיח שהמערך שמטפל בשאלת הגיור, המערך שרושם אותם לנישואים ולא אכנס כרגע לכל הפרטים, הוא מערך שמבין את גודל השעה ואת האחריות הלאומית שניצבת עליו. אם לא זאת תהיה הדרך ואני סקפטי, לצערי הרב אני שייך לאותם אלה, אתה יכול להכניס אותי פה לסטטיסטיקה שאני קצת סקפטי אם המערכת הפוליטית תרים את הכפפה הזאת - אני חושב שצריך לייצר תחרות, לפתוח את אזורי הרישום, לאפשר לכל אדם שחפץ להתגייר, לבחור לעצמו את בית הדין שהוא רוצה להתגייר בו. את הרשות. יש הצעות בנוסח זה של ח"כ רותם, שהן לא מספקות לטעמי, אבל לא אכנס כרגע לפרטים, אבל לפתוח את אזורי הרישום, לפתוח את בתי הדין, לייצר תחרות, שוק חופשי של בתי דין שיאפשרו לכל אדם למצוא את בית הדין היותר מתאים לו, היותר ידידותי אליו. כך או כך - בנפשנו הדבר.

אריק כרמון: תודה רבה. אני מרשה לעצמי במשכן נשיאי ישראל, לספר לקהל המכובד על דיאלוג רצוף ונמשך בין הנשיאות של רבני צוהר לבין המכון הישראלי לדמוקרטיה, שבו אנחנו מחפשים דרכים איך לממש את מה שאתה אמרת. אני מבקש לשקול במלוא כובד הראש, לא לחכות שהמציאות הפוליטית שיש לה את האילוצים והלחצים שלה, מסיבות שלא ממך העניין, תגיע אל הפתרון הזה, אלא שאנחנו ניקח את גורלנו בידינו, במקום שאין אנשים, הבה נהיה אנשים, ונחפש את הדרך, כמובן שאצטדיון כזה או אחר היה משל בתוך גבולות ההלכה, אבל מחוץ לאילוצים הפוליטיים וביחד נפרוץ דרך. אני משוכנע

שרבים וטובים מקרב הציבור שאיננו שומר מצוות ייתן את הרוח הגבית לדבר כזה. תודה רבה. פרופ' לריסה רמניק, היא ראש המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בר אילן, ואני רוצה לבקש את ההערות שלך, מנקודת המבט שלך על ממצאי הדו"ח. לריסה רמניק: שלום לקהל המחזיק מעמד עדיין, תודה שנשאתם להקשיב לנו. יש לי כמה דקות לומר כמה דברים חשובים ואני אתרכז בעיקר. אני כאן מציגה או לובשת שני כובעים. אחד כנציגה של קהילת דוברי רוסית שאני חלק ממנה, הגעתי לכאן עם הגל הגדול ב-91', והכובע השני כאשת אקדמיה ומחקר. בעצם התזה העיקרית שאני רוצה לפתח כאן, שנוגעת בשאלה המפורסמת מה לעשות, כי הרי הרוסים, הספרות הרוסית, הפילוסופיה הרוסית תמיד עוסקת בשתי שאלות עיקריות: מי אשם ומה לעשות. אז במי אשם אני לא אעסוק, יש הרבה שמתחרים על התואר הזה. בנושא של מה לעשות, אני רוצה להתרכז בתזה שאני מסתובבת אתה בחוגים שונים כבר הרבה שנים. היא אומרת שבעצם צריך להעביר את כובד המשקל בפוליטיקה של מדינת ישראל, במדיניות הציבורית, מעניין של עליה, לעניין של להעלות עוד ועוד יהודים או שאריות של יהודים שבעצם הם כבר אינם יהודים, אלא מה שנקרא זכאי חוק השבות, שזה קטגוריה אחרת קצת, ולהעביר את הפוקוס במדיניות הציבורית להתיישבות והסתדרות לאלה שכבר כאן. למה שנקרא קליטה חברתית, קליטה תעסוקתית, כי בעצם העובדה שאנשים שכבר נמצאים כאן, שכבר הצטרפו לקולקטיב הישראלי, וגילו כבר רצון טוב לחיות במדינה הזאת ולתרום בה, ולהתפתח בה, אם יהיה להם טוב, אם הם יממשו את עצמם, אם הם יתפרנסו בכבוד, אם הם יראו לעצמם מסלולים למוביליות כלפי מעלה בחברה הזאת, ואם הם ירגישו כשוויים בין שווים, אז לא יהיה צורך בפרסומת נוספת ובמאמצים נוספים בארגונים כמו סוכנות ונתיב וכאלה שקיימים המון שנים במדינת ישראל, ללכת ולחפש עוד ועוד אנשים שיבואו להצטרף אלינו, כי בעצם אם הם יקבלו מכתבים טובים והודעות טובות וחדשות טובות מאלה שכבר גרים כאן, לא צריך פרסומת יותר טובה לבוא ולהצטרף. עכשיו, במה צריך להיות מוקד של התעניינות של החברה הישראלית בדוברי הרוסית שכבר נמצאים כאן היום, וזה כמיליון איש, כפי שאנחנו יודעים.

ממצאי הדו"ח שאנחנו דנים בו היום, נובע שבעצם מוקד הבעיה עדיין נמצא בקבוצה שחשבנו שהיא דווקא זו שנקלטה והסתדרה הכי יפה, זה קבוצה של גיל שיא של פוריות כלכלית, של התפתחות

אישיותית של תרומה לחברה, גיל עבודה בין 25-20 ל-45. ומסתבר שדווקא העולים מחבר העמים מקבוצת הגיל הזאת הם אלה שלא מאושרים, שדי מיואשים, שמרגישים ניכור מהחברה העיקרית הישראלית, שמסתגרים בחברה של שוויים, של אנשים כמוהם, ושהם בעצם לא רואים את עצמם כהצלחה כלשהי בתחום של כלכלה, סטנדרטים של החיים, רמת החיים וגם לא רואים הרבה תקווה לשיפור מצבם בעוד חמש שבע שנים יותר מאוחר ז"א אין להם הרבה אופטימיות לגבי העתיד, וזו הסיבה שחלק כה גדול לא רואה את עצמם נשאר כאן, או שהילדים שלהם יישארו וימשיכו להיות במדינת ישראל, שזה בעצם ממצא מאד מדאיג.

עכשיו, הרי ציפינו שבעבור 20 שנה של נוכחותנו בארץ, כמובן שדור של המבוגרים יותר, אנשים שהגיעו בגיל 40-50-60 שכבר היה להם נורא קשה להסתדר כלכלית, למצוא מקום בשוק העבודה הישראלי, זה דור המדבר, אין מה לעשות, הם בעצם ויתרו על עצמם למען הילדים, וזו תמיד הסיסמה שהרי אנחנו באנו לכאן למען הילדים, למען דור ההמשך, אבל מסתבר שגם דור ההמשך, את מה שאנחנו קוראים בשפה המקצועית דור אחד וחצי, ז"א זה לא דור של עולים בוגרים ולא דור של ילידי הארץ אצל הורים דוברי רוסית, אלא אלה שבין לבין, אלה שהגיעו לכאן כבני נוער וילדים יותר בוגרים, בין גילאים 10-8 ל-18 בערך, וגדלו כאן, וקיבלו את רוב החינוך שלהם כאן, והם בעצם ישראלים לכל דבר. אבל מסתבר שרבים מהם לא מרגישים כאן בבית ולא מרגישים במקום, ולא כל כך מתחברים לחברת ה-main stream הישראלית, וזה בעצם מאד קשה לקלוט ולאכול ולחיות עם זה בהמשך, וצריך לעשות משהו בנדון.

אז מה שהתבקשתי לעשות כאן היום, זה בעצם לא לתת הרצאה אקדמית, אלא דווקא לדבר על כיווני מדיניות ציבורית, זה מה שכביכול רוצים לשמוע מאתנו, ונורא חבל שכל הפוליטיקאים שהם ממונים על קביעת מדיניות ציבורית, דווקא קמו והלכו. אבל זה היה צפוי, לצערי.

אז מה שלדעתי חשוב לקיים בקביעת מדיניות ציבורית, זה כמה דברים: א. לגבי דור של הבוגרים, אנשים שכבר קיבלו השכלה וכבר נמצאים בשוק העבודה – להקל בצורה משמעותית את הכניסה לשוק העבודה הישראלי, דרך קיום של כל מיני כנסים והסבה וכיתות לעברית מתקדמות, שבעצם כולם נסגרו. הרי ההגדרה בארץ של מה זה עולה חדש, זה עד חמש שנים בארץ, אבל אדם לא מוסיף להיות עולה חדש בשנה השישית והשביעית והשמינית, הוא עדיין חווה את

אותן הצרות ואותם מכשולים ואותם מחסומים בכניסה לחברת ה-main stream. אנחנו יודעים שתקופה של התיישבות ממש, זה משהו כמו 8-9-10 שנים. אז קודם כל צריך לשנות את ההגדרות ולפתוח את הכניסה לכל מיני תוכניות תמיכה והעצמה בתחום הכלכלי וההשכלתי גם לאנשים שנמצאים קצת יותר זמן בארץ.

עכשיו, לגבי הדור הצעיר, נורא חבל שלא נמצא כאן שר החינוך, כי דווקא רציתי לדבר בעיקר על נושא של צעירים עולים במערכת החינוך הגבוה בארץ, זה תחום שאני מכירה יותר, כי אני עובדת עם סטודנטים, ואני רואה עד כמה קשה להם לסיים את ההשכלה, אפילו ברמה של תואר ראשון, וצריך להזכיר לכם, שבעצם הגרעין התרבותי של התרבות המזרח אירופאית או רוסית יהודית, זה השכלה לכל ילד יהודי. זה נורא חשוב גם להורים וגם לילדים עצמם להמשיך בקו של השכלה אקדמית ומימוש עצמי בקריירה, בעבודה, בקידום, במישור של כלכלה ותעסוקה.

נכון לעכשיו, בעצם שוב פעם מוגדר מצב של עולה חדש שהוא זכאי לתמיכה למגת שכר לימוד בשלוש השנים הראשונות בארץ בלבד, אם הוא לא הספיק ללמוד את השפה קצת והוא מגיע בלי עברית כמובן, אז הוא צריך זמן להתאוורר וללמוד את השפה כך שהוא יהיה מסוגל ללמוד במערכת האקדמית. אז בעצם רבים לא מספיקים את הרכבת הזאת ומפספסים את הזמן של המימון הציבורי הם לא יכולים לממן בעצמם את שכר הלימוד, כי הם לא יכולים לבנות על עזרה של ההורים, להבדיל מסטודנטים ילידי הארץ כמובן, הם צריכים לממן את עצמם, וזה אומר שהם צריכים לעבוד במשרה מלאה וללמוד, שזה לא כל כך בא ביחד. אז בעצם צריך לשנות טיפה את כללי המשחק. אני לא רוצה להיכנס לפרטים הטכניים, אבל יש הרבה מה שמשרד החינוך ומדיניות ציבורית יכולה לעשות על מנת לפתוח את הדלתות האלה של האקדמיה, לפחות עד רמה של תואר ראשון, ועדיף גם לתארים מתקדמים לסטודנטים שהם מרקע רוסי.

שני דברים נוספים שאני רוצה לציין, ובזה אני מסיימת, בקווי המדיניות, זה א. באמת נושא של כניסה לחברת הרוב היהודי, וכאן אנחנו נוגעים בנושא של גיור, ונורא חשוב באמת להרחיב את ההגדרות ולהקל בשעה של כניסה של הלא יהודים לקולקטיב היהודי, וב. לשנות את מערכת החוקים ליותר גמישות ויותר פשרה. אני מבינה שיש כאן קונפליקט מאד עקרוני בין דת למדינה, ואי אפשר להפוך הכל במדינת ישראל, אבל בכל זאת לאפשר אופציות ישראליות לנישואין וגירושין, לקבורה, למה ששייך למעמד האישי, שבעצם זה

המתחם שעולה חדש שאינו יהודי סובל מאפליה, וההרגשה שהוא כאן אזרח מסוג ב'. כשהוא נפגש עם הממסד הרבני בנושאים של המעמד האישי בעיקר. נכון?

והדבר האחרון שזה בעצם קו מדיניות ציבורית נורא חשוב לגבי כל האוכלוסייה הישראלית, אבל דוברי רוסית וגם עולים מאתיופיה יכולים נורא להרוויח מזה, זה הצמצום של הפערים בין מרכז לפריפריה, במובן הגיאוגרפי, ע"י פשוט פיתוח של מערכת של תחבורה ציבורית יותר יעילה, כמו רכבת שמגיעה לכל עיר ולכל פינה, למעלות, לקריית גת, לאשדוד, לאשקלון שבעצם מתאפשרת תחרות חופשית בין אלה שמתמקמים בפריפריה, רחוק ממרכז הארץ, עם אלה שיש להם מזל והם גרים במרכז. כמובן שכולם ירוויחו מזה, אבל קבוצות יותר חלשות ירוויחו יותר. אז זה בעצם כמה דברים שרציתי להשמיע לאוזני פוליטיקאים, אבל השמעתי את זה לכם. תודה.

אריק כרמון: תודה. הערות אחרונות יעיר מיכאל פיליפוב, חוקר במרכז גוטמן במכון לדמוקרטיה.

מיכאל פיליפוב: אני אקצר. בגלל שאני אחרון ואין כבר זמן, אני אקצר בדברי. אם אפשר פה איזושהי הערה אישית, יושב פה באולם אבא שלי שהוא לא יהודי, והאמת מאד הייתי רוצה לראות אותו לא עובד 12 שעות במשמרות לילה. הייתי רוצה לראות אותו מצליח בחברה הזאת, הייתי רוצה לראות אותו מתקבל בברכה ע"י החברה הישראלית הוותיקה, אני לא בטוח שהייתי רוצה לראות אותו באצטדיון רמת גן. בטוח לא, האמת, אבל מצליח כן. תראו, אני אדבר קצת על המדד האמת, עד היום, עד עכשיו, רק לריסה דיברה על התכנים ועל הנקודה המרכזית שרצינו להעביר במדד הזה.

תראו, לעולים יש בעיה. הבעיה היא כלכלית, הבעיה היא חברתית. הבעיה נמצאת בשלושה סוגי השתלבות: בהשתלבות כלכלית, חברתית ופוליטית. מדובר בקבוצה שברובה גרה בפריפריה, ללא שום אפשרות למצוא עבודה במקצוע, כי הפריפריה הישראלית, כפי שלריסה אמרה, מנותקת מהמרכז, ורק במרכז במדינת תל אביב מתקיימת תחרות הוגנת. הקבוצה הזאת גרה ביחסים, באזור שיש שם יחסים מאד מורכבים בין ערבים ליהודים, וזה לא כל כך פשוט, פרופ' אל חאג', כלומר, לא בטוח שההיכרות והקרבה זה מה שיפתור בעיות. כי עובדה שעולים גרים בפריפריה, ורואים ערבים כל יום ונוהגים יחד אתם בכבישים, וזה לא גורם להתקרבות. זאת עובדה.

הבעיה העיקרית שהקבוצה הזאת מתמודדת אתה, זה בעיה של עבודה לא במקצוע, זו בעיה כלכלית זו בעיה של לגור במדינה שבה לאנשים אין סיכוי להצליח, וזה יוצר תחושות של קיפוח, תחושות מאד מאד לא נעימות.

אני אחזור על הדברים של נשיא המדינה שמעון פרס, שאמר שכעיקרון המצב הוא טבעי. זו גישה מאד מקובלת בחברה הישראלית. ולכל עליה לקח זמן, יש זמן, אחרי עשרים שנה, אחרי שלושים שנה, מרוקאים, תימנים – כולם מסתדרים. התחושה שלנו במדד הזה, שלעליה הרוסית אין זמן. וזה ההבדל בין העלייה הזאת לחלק גדול מהעליות הקודמות. העלייה הזאת יכולה להיות מאד פטריוטית, לאהוב את המדינה, לשרת בצבא, לתרום למדינה, אבל בסופו של דבר, ברגע שהעלייה הזאת לא מצליחה, או רואה שהילדים לא מצליחים – אנשים קמים ועוזבים, ואחד הנתונים המשמעותיים של המדד הזה, אולי המרכזי שבהם 28 0 אחוזים בלבד מהעולים הצעירים, בטוחים בכך שהם רוצים שהילדים שלהם יגורו בישראל. תראו, העובדה שפוליטיקאים רוסים לא נמצאים באולם הזה, זה לא מקרי. זה בכלל לא מקרי. העלייה הזאת סובלת מהמצב שאנשים מקבלים אותו כמובן מאליו, ולא ממש רוצים לשמוע על הבעיות שלה. על בעיות של ערבים אנחנו שמענו, מדברים על זה. על בעיות של רוסים בדרך כלל לא מדברים. אני חושב שהצעד הראשון שאנחנו יכולים לעשות למען העלייה הזאת, זה להכיר בנתונים האלה. זה להכיר וללמוד אותם. כי לשנות – אנחנו מתחילים את התהליך של שינוי מזה שאנחנו מכירים בבעיות. וחלק גדול מהציבור הישראלי פשוט לא מכיר בבעיות האלה. ולדעתי, עדיף מאוחר מאשר אף פעם לא. תודה לכם.

אריק כרמון: תודה רבה. אני מבקש להודות לחברי כאן בפנל, ואני רוצה להביע את הערכתי למי שנשאר עד סוף הדיון כאן. תודה רבה. תם הכנס.